د ښولنی علم

د ارواښاد استاد الفت د نا چاپ شوي آثارو څخه:

Ketabton.com

مؤلف: زکریا احمد «رشدی»
مترجم: ګل پاچا «الفت»

د مضمونو فهرست

سرليك	مخ	سر ليك	مخ
د مترجم مقدمه	ا	علم النفس	۲۰-۱۹
لمړى باب د اجتماع علم	۱	خاطر	۲۰
د اجتماع ماده او موضوع	۲-۱	د عقل دروزلو لارى	۲۱-۲۰
د انسانى اجتماع تاريخ	۳	د عقل وده او اقسام	۲۲-۲۱
اجتماعى تطور	۴	د بدن روزل	۲۳-۲۲
له طبعي تاريخ سره د ټولنې د علم اړه	۵-۴	بدنى ورزش او رياضت	۲۳
انسان او معدن	۵	خپل اولاد ښكه وروزو	۲۵-۲۳
انسان او نبات	۶	كورنى اجتماع	۲۶
انسان او حيوانيت	۸-۷	كورنى تعاون او مرسته	۲۷-۲۶
د اقليم د آب و هواتاثير په روحياتو		دويم باب: د اجتماع روح	۲۹-۲۸
كښى	۹-۸	ملت څه شى دى	۳۱-۳۰
معتدل اقليمونه	۹	دريم باب: حكومت	۳۳-۳۲
سړې مځكې	۹	د حكومت وظيفه	۳۵-۳۳
تاوده اقليمونه	۱۰-۹	د حكومت په باب كښي د	
انساني ټولني	۱۱	پخوانيو نظريه	۳۶
كورنى ژوندون	۱۲-۱۱	د حكومت په باب كښى د	
ازدواج	۱۲	پخوانيو مصريانو نظريه	۳۷-۳۶
ازدواج او اجتماعى ټولنه	۱۳-۱۲	حكومت د اسلام په نظر	
د كوزدې كال او وخت	۱۳	كښى	۳۹-۳۸
د كور سرشته (تدبير منزل)	۱۴	د ملت د مشر صفات	۴۰
د انسان سياست له ښځې سره	۱۴	د عربو په نزد د مملكت	
د انسان سياست له اولاد سره	۱۵	اركان	۴۱
د انسان سياست له خپلو خدمتكارانو		رعيت	۴۱
سره	۱۶-۱۵	عدل	۴۲-۴۱
كورنى نيكبختى	۱۷	عمرانات او آبادى	۴۲
لمړى تربيه	۱۸-۱۷	تدبير	۴۳
تربيوي مذاهب	۱۸		
د تربيې نېټې او هغه شيان چه پر تربيه			
كښى اثر كوى	۱۹-۱۸		

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مترجم مقدمه

انسان نشی کولی چه لکه نور حیوانات خپل ټول احتیاجات یوازی ترسره کړي او د بل له مرستی څخه ځان مستغنی وګڼی، ځکه چه له یوې خوا د ده بدنی او جسمی حال چه د دنیا د سړو او تودو هیڅ طاقت او توان نلري، بی له نازکو او مناسبو خوړو بل شی ژوولی او هضمولی نشی او له بلی خوا د ده زیات ضروریات چه له حسابه وتلی دی دی مجبوروی چه له نورو سره لاس یو کړی، او یو د بل دپاره زیار وکاږی، نو لکه څنګه چه انسان فطرتاً بل ته اړ دی همدارنګه طبعاً ټولنی او اجتماع ته هم محتاج دی چه ځان ځانی او انفرادی حیات ته هیڅکله زړه نشی ښه کولی د همدې لامله انسان ته مدنی بالطبع یعنی د اجتماع غوښتونکی ویل کیږی. برسېره پدې چه د انسان مادی حیات او جسمی احتیاجات یې د نورو له مرستې سرته نه رسیږی معنوی او عقلی ژوندون ئې هم اجتماع او تمدن ته اړ دی، پدې هر څوك پوهیږی چه که انسان له اول وخته په یوه ځای کښی یوازی پاتی شی، او د نورو له صحبته استفاده ونکړی هغه که څه هم صورتاً انسان وی مګر د انسانیت معنوی فضایل به هیڅ نلری، نو د اجتماع ضرورت او دعلم اجتماع اهمیت له همدې منل شوی حقیقت څخه ډېر ښه معلومیږی ځکه چه د هر علم اهمیت د موضوع په اعتبار پیژندل کیږی.

د همدی لامله په اوسنی ژوند کښی ما د پښتنو دپاره د دغه مهم علم معلومات مفید وګڼل او دغه کوچنې کتاب می په پښتو ژبه ترجمه او خپلو وروڼو ته وړاندی کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمړی باب

د اجتماع علم

د اجتماع علم د اجتماعی هیئت (ټولنې) په نفسی حالت او صورت کښې بحث او څېړنه کوی لکه چه علامه ګوستاولوبون د روح الاجتماع او سر تطور الامم مؤلف ئې هم همدغه شان تعریف کوی، نو هر کله چه د جماعت نفسی صورت او حالت د افرادو له نفسی صورت او حالت څخه جوړېږی باید د شخص نفسی صورت او بشری ذاتیت تحلیل شی ترڅو چه د جماعت نفسی صورت واضح او څرګند شی. دا خبره هم باید ښکاره شی چه فرد او جماعت دواړه یو د بل په نفسی صورت او روح کښې اغېزه او تاثیر کوی.

بارت، د المان اجتماعی عالم وایې: هر تغیر چه په یوه جامعه کښې پېښېږی هغه تغیر په کورنیو او د افرادو په روح کښې نور تغیرات پیدا کوی نو باید اجتماعی عالم پدې څلورو شیانو کښې غور او دقت وکړی:

لمړی- د افرادو روحی علایق

دوهم – د فرد او د جماعت یو له بله روحی اثر او د هغې اندازه

دریم – څه شی چه د دې دوو روحی اغېزو له مدافعې او مقابلې څخه پیدا کېږی

څلورم – هغه ذاتی او خارجی عوامل چه د فرد په پیدایښت او د اجتماع په تطور کښې عمل کوی، نو معلومه شوه چه د جماعت په روح کښې بحث او څېړنه د علم اجتماع وظیفه ده.

د علم اجتماع ماده او موضوع

هر کله چه د طبعی انسان تاریخ د علم اجتماع ماده ده نو باید د انسان په اصل باندی لږ څه بحث وشی چه آیا دا ټول انسانی طوایف سره له دومره زیاته تفاوته چه یو له بله ئې لری له یوه اصله (ادم(ع) او حوا) څخه پیدا شوی دی او که هره طایفه ځانته بېل بېل اصل لری.

بله دا چه آیا انسان اول ځل په همدغه صورت پیدا شویدی او که دودی او ارتقا په اصولو د انسانیت درجې ته رسېدلی دی.

دا یو لوی بحث دی چه موږ ئې دلته د اجمال او اختصار په صورت راوړو، څه بحثونه چه پدې موضوع کښې شویدی پدې دری مذهبو کښې خلاصه کېږی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول: انسان د تصادف په طور بی له دې چه د چا اراده پکښی دخل ولری پیدا شوی دی چه دطبیعت مخلوق ورته ویل کیږی.
دوهم: انسان د پاك خدای په اراده اول ځل په همدغه شکل او صورت پیدا شوی دی.
دریم: انسان لمړی ځل په یو بل صورت پیدا شوی او وروسته ئې انسانی حالت ته ترقی کړیده.
د اول مذهب طرفداران دا ګمان کوی چه انسان اول ځل په یوه کلك غلاف (پوښ) کښی په بحر کښی پیدا شوی چه د رودلو (امتصاص) په واسطه ئې غذا موندله څه موده وروسته له غلافه وتلی دی چه بیائې غذا د خپلو اعضاو په واسطه ترخولې کولی شوه.
دوهم مذهب چه زمونږ دینی عقیده او صحیح مذهب دی د دې مذهب طرفداران وایی چه په زړګونو کلونه زمونږ له نظره تېره شوه چه انسان بلکه هر حیوان په خپل صورت پاتی دی او هېڅ تغیر پکښې نه دی پېښ شوی او نه د نشو او ارتقا آثار په کومه نوعه کښی لیدلی شوی دی نو معلومه شوه چه انسان له ابتدا څخه په همدغه صورت پیدا شوی دی او که داسی نه وای نور تغیرات به هم مونږ لیدلی و، ددې مذهب له مشهورو طرفدارانو څخه چه یوازی په علمی نظر دې موضوع ته ګوری او دینی عقیدې ته پکښی دخل نه ورکوی بوفون، فلورنس، کاترفاج د فرانسی او داسی نور دی چه دې نظریې ته علمی رنګ ورکوی. بوفون د تاریخ طبیعی په بحث کښی وایی: د اروپا سپین رنګی انسان او د افریقې توربخن انسان او د امریکی سوربخن انسان د یوه اصل لرونکی دی چه د خپل اقلیم او وطن په رنګ رنګ شوی دی، دی پدې قول د هغو کسانو نظریه ردوی چه هغوی د څېرو او رنګونو تفاوت د اصل د تعدد دلیل ګڼی.
د دریم مذهب خاوندان د خپلی مدعا دپاره داسی دلیل نلری، چه د سړی زړه ته ولویږی دوی د انسان او بیزو په منځ کښی په یوه سلسله قایل دی چه تر اوسه ئې نه ده پیدا کړی ا د ډېری زمانې تېریدو ته منتظر دی. تر دې ځایه یو لنډ او مختصر بحث د انسان په اصل باندی وشو، که مونږ د انسان په ماهیت کښی بحث وکړو نو له خپلی موضوع څخه به نورو فلسفی بحثونو ته و اوزو. هر کله چه د علم اجتماع موضوع انسانی اجتماع ده نو باید د انسان په خواهشاتو او د عمرانی پیشرفتونو په اسبابو او نورو اجتماعی مسایلو باندی لکه د کورنیو، کلو او حکومتونو په پیدا کیدو بحث وشی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسانی اجتماع تاریخ

که هر څومره پلټنه وکړو دا نه معلومېږی چه انسانی اجتماع له څه وخته شروع کېږی او د دې بڼ نیالګی په کوم وخت کښې ایښودل شویدی، ځکه چه هر څه چه د تاریخ پاڼو قید کړی دی هغه د بشری جمعیت مېوه ده چه تر اجتماع وروسته پیدا شوېده او د اجتماع نیلې له اولنی انسان سره چه د ځمکی په مخ پیدا شویدی سمی پیدا شوی او تر دې وخته رسېدلی دی، ځکه چه انسان په اول وخت کښی خپل احتیاج یوې ملګری (ښځی) ته حس کړی او له انفرادیت ځنی بېزار شویدی او همداغه احساس د علم اجتماع اساس او بنیاد دی چه د تاریخ له زمانې څخه پخوا ایښودل شوی دی، نو معلومه شوه چه دا علم یو نوی شی نه دی چه له دې اوسنی مدنیت څخه پیدا شوی وی او د دې قرن مولود وګڼل شی، د همدغه احتیاج په اثر چه انسان اول اجتماع ته او وروسته د داړونکو ځاروو له ډاره خمڅو، غارونو او داسی نورو ته حس کړی تاریخی عصر پیدا شوی او د انسان عمرانی تقدم او عملی کارنامې په مختلفو بلادو کښی لکه: فارس، کلده، مصر، روما کښی لیدل شوی دی، دا هغه وخت دی چه د انسانی جمعیت فطری ذکاوت ډګر ته وتلی او د تاریخ دپاره د بحث موضوع پیدا شوېده نو ویلی شو چه د علم اجتماع قواعد په زرګونو کلو له میلاده مخکښی وضع شویدی. کوم مترقی ملتونه لکه: هند، فارس، چین، یونان چه د ترقۍ هسك بام ته ختلی و او تاریخ د دوی عظمت او لوی شان د تعجب په طور بیانوی دا یو تصادفی امر نه و بلکه د دوی معارف او حکومتی سیاست د اجتماع په صحیح او پایدار اساس باندی قایم و.

همدارنګه مصر چه پنځه زره کاله له میلاده مخکښی د دنیا ښایسته باغ او د علم و عرفان عالی مدرسه وه چه په حکمت کښی لکه افلاطون او سقراط نامدار شاګردان لري دا بی له دېنه چه د دوی اجتماعی قوانین ډېر متین او صحیح و بل سبب نلری، نو ویلی شو چه د انسانی اجتماع تاریخ ډېر پخوانی دی چه د تمدن او عمران د انتقال په سبب له یوه ملته بل ته نقل شوی او تطور ئې پیدا کړی دی تر څو چه پدی قرنو کښی اروپا ته رسېدلی او هلته یې قواعد کمال ته رسېدلی دی او دا نه ده معلومه چه دوی به ئې ترڅه وخته پوری وساتلی شی، ځکه چه ملتونه هم لکه افراد زېږښت او ځوانی، مړګ او ژوند لری چه انسانی تدابیر ئې مخه نشی نیولی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجتماعی تطور

د هغه ضرورت او احتیاج په اثر کښی چه ضعیفان ئې د زورورو، د تېری د مدافعې دپاره اتحاد او یووالی ته لری انسانی اجتماع له کورنۍ څخه قومیت ته او له قومیته ملیت ته ترقی کړېده، همدارنګه سلطه او واکداری هم رورو زیاته شوې او وروسته ترېنه حکومت تشکیل شوی دی، په اوله کښی یوازی پلار پخپل اولاد باندی آمریت او حکم درلود، وروسته مشر او رئیس پخپلی کورنۍ کښی واکداری پیدا کړې او پس له هغه ئې په کلی او قبیله کښی مشرتوب موندلی دی، وروسته چه قبیلې وسعت او پراخوالی موندلی او شعبې پکښی جوړی شوی دی، سره لدې چه هری شعبی ځانته مشر درلود مګر عمومی مشرتوب د یوه سړی وو چه طبعاً ئې د پادشاهۍ حیثیت پیدا کړ.

بعضې وایی چه د مور سلطه تر پلار مخکښی وه، او همدغه سلطه د نورو سلطو منشأ ده په هر صورت چه وی، دا مسلمه او منله شوې خبره ده، چه خاندانې سلطه د نورو سلطو سرچینه ده.

له طبیعی تاریخ سره د تړلنې د علم اړه

هر کله چه طبیعی تاریخ د علم اجتماع او د ملتو د احوالو د پېژندلو دپاره اساس ګڼل کېږی ښائې پخوا لدېنه چه مور د اجتماع په لمړیو عواملو کښی بحث وکړو، هغه علاقه چه د اجتماع علم ئې له طبیعی تاریخ سره لری هم لږ څه ښکاره کړو.

څنګه چه اوبه او هوا او د یوه اقلیم طبیعی حالت پر معدن، نبات او حیوان اغېزه کوی همدارنګه په انسان کښی هم ډېره اغیزه لری، نو باید هغه طبیعی عوامل چه د انسان، حیوان، معدن او نبات په پیدایښت کښی اثر لری ښکاره او ظاهر شی، څوك چه د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر نه وی او د دوی ارتباط ورته نه وی معلوم، ښائی د دې خبری په اورېدو ډېر تعجب وکړی، لیکن باید دوی فکر وکړی چه انسان له څه شی او څنګه پیدا شوی دی؟ ظاهره خو انسان له وینو، غوښو، هډوکو جوړ شوی مګر د ده علاقه له نبات یا معدن او حیوان سره څه شی دی؟ نو انسان لپاره د دې چه د مځکی په کایناتو کښی خپله رتبه وپېژنی او له حیوان او نبات څخه خپل امتیاز حاصل کړی باید د طبیعی تاریخ څخه برخه ولری. پاك خدای زمونږ دپاره امثال بیان کړی او لکه احسن القصص د پیغمبرانو قصې ئې راته کړی دی دا ټول د دې دپاره دی چه مونږ اجتماعی نظام او د شعبو سیاست ته لاره پیدا کړو، او د اجتماعی حیات دپاره ترېنه قانونی درسونه واخلو.

پیغمبرانو هم د دې دپاره چه د بشری او حیوانی نفسونو په منځ کښی مناسبت او مشابهت لیده، اول ځل ئې د حیواناتو او رمو په ساتنه او تربیه شروع کړېده او وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې د انسانانو تربيې ته ملاتړلې، دوی پدې پوهېدلی دي چه په بعضی نفسو کښی غضب او په بعضو کښی حلم وی، بعضی قوی او بعضی ضعيف وی، نو د هر چا حق ئې پېژندلی او ساتلی دی.

ښائي چه انسان د حيوان او نبات طبيعت او د کانو خواص وپېژنی ترڅو چه داجتماعی هيئت خدمت وکړی شی، او پدې پوه شی چه د مواليد ثلاثه (حيوان، نبات، جماد) حال له انسانی نظام سره تطبيق کېږی، او د ملت د طبقاتو اخلاق له ارضی کايناتو سره اړه او علاقه لری.

انسان او معدن

معدنيات هغه اجسام دي چه تر ځمکی لاندی بخارو او لوګيو څخه پيدا شوی او له مختلفو اقسامو ځنی جوړ شوی دی. د اجسام د ترکيب په اعتبار بعضی قوی او بعضی ضعيف وی، بعضی اوږدوالی او پلن والی قبلوی او بعضی د دې صلاحيت نلری، انسان هم لکه معدن چه له آبی بخارو ځنی پيدا کېږی له اوبو څخه پيدا کېږی او د قوت او ضعف، شرافت او خساست، رفعت او ټيټوالی په اعتبار د مور او پلار له حاله سره سم او موافق وی نو هغه انسان چه تهذيب قبلوی لکه هغه معدنی شی دی چه هر صورت قبلوی او زرګر يا پښ ترېنه هر څه جوړوی او حکما لکه هغه قيمتی کاڼی داسی دی چه په کانو کښی پيدا کېږی.

کومی د پوخوالی دورې چه تر ځمکی لاندی د حرارت او رطوبت په سبب کان باندی تېرېږی، له هغو دورو سره مشابهت لری چه د انسان په نطفه باندی په رحم کښی تېرېږی، او غوښه، وازده، هډوکی ترېنه جوړېږی، پس له هغه چه انسان له موره پيدا کېږی نو کومی دورې چه په کوچنی باندی د روزنی په وخت کښی راځی، او مختلف احوال لکه روغتيا، ناروغی، نيکبختی او بدبختی ورته پيښېږی دا لکه هغه تطورات داسی دی چه معدنياتو ته د کاريګرو او کسبګرو له لاسه رسېږی، او مختلف صورتونه قبلوی!

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان او نبات

انسان پس له تی رودلو څخه لکه بوټی (نبات) بې له بشپړی ارادې غذا خوری او حرکت کوی نو که غذا ئې طبیعی وی، د بدن په وده او لویوالی کښی تاثیر کوی او که روحی وی د عقل او ویښتوب په زیاتوالی کښی صرفیږی پدې وخت کښی ماشوم د خپل محیط القاآت قبلوی او لکه نبات د خپلی کورنۍ له حاله سره وړ پاڼی او مېوه نیسی.

نو ښه روزنه د کوچنی په حال کښی هغه تاثیر کوی لکه چه د هوا اعتدال ئې د نباتاتو په نشو و نما کښی لری، او بده پالنه لکه هغه تاوده بادونه داسی دی چه د نباتاتو د مړاوی والی او وچوالی سبب ګرزی. نو څوك چه د نباتاتو په روزنه پوهیږی او پدې علم کښی لاس لری هغه کولی شی چه خپل اولاد لکه یوه ښه بوټی داسی وروزی او ښه نتیجه ترینه واخلی.

غرض دا دی چه د کوچنی روزونکی باید د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر وی، او کومه علاقه چه دا دواړه ئې له انسان سره لری هغه ورته معلومه وی چه د کوچنی په تهذیب او روزه په ښه ډول بری ومومی او د اجتماع علم د کونیه علومو په یوه متین اساس بنا شی، چه موږ هم د غرب له ژوندیو ملتو سره د سمی روزنی په اثر کښی برابر شو.

څوك چه د نباتاتو له حاله خبر شی او د نباتاتو مختلف اقسام چه ځنی واښه وی او بعضې ونی، ورته معلوم شی هغه پوهیږی چه انسانان هم بعضی لکه واښه پخوا لدېنه چه ونه ځنی جوړه شی د طفولیت په وخت کښی مری او بعضی لکه ونی کمال ته رسیږی، بعضی انسانان لکه میوه داری ونی نفع او ګټه لری او بعضی لکه بی مېوو ونو غوندی بې فایدې وی.

لکه چه بعضی نباتات د لمر په تودوخه او آزاده هوا کښی وده کوی، او بعضو ته لمر او هوا ضرر رسوی، همدارنګه د انسانانو په ډله کښی هم بعضی د طبیعی مناظرو په لیدلو او د پاکی او آزادی هوا په تنفس ښه نشو و نما کوي او بعضی لکه هغه بوټی چه په تورتم او تیاره کښی ښه لوئیږی او د لمر په رڼا کښی خرابیږی دوی هم په یوه فاسد محیط او ترږمۍ کښی روغ او جوړ وی او په ښو ځایو او شنو باغو کښی زړه تنګی کیږی، او هغه شان وده نه کوی!

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان او حیوانیت

د انسان په وجود کښې پس له بلوغه شعور او احساس زیات میندل کېږی او ورځ په ورځ خپل احتیاجات ښه خوراك، ښې ښځې، ښه ځای او داسی نورو ته حس کوی، او د خپلو خواهشاتو د اجرا کولو دپاره کوښښ کوی او همدغه شی ته قوه شهویه ویله کېږی.

پدې وخت کښې چه انسان خپل قد و قامت او ښه صورت په هنداره کښې ووینی، د کلان کاری آثار پکښې څرګندېږی او ځان ورته لوی سړی ښکاری دا د غضبی قوی آثار دی چه ورځ په ورځ پکښې زیاتېږی. پدې دوو خصلتو (شهوت، غضب) کښې حیوان له انسان سره شریك دی، نو هر کله چه د ځوانۍ خواهشات د ده په عقل باندی غالب شی ولمړیو عناصرو آثار او د مور او پلار خویونه پکښې ښکاره کېږی، نو که له لوړی او زوروری کورنۍ څخه وی، لکه هغه ځناور او درنده چه د بل د ښکار غوښې نه خوری، دی هم د بل پس خوردی ته سترګی نه نیسی او دنائت خواته میل نه کوی او که چیری له ټيټې او خسیسی کورنۍ وی نو په هر قسم دنائت په ممکن وی ځانته خوراك پیدا کوی.

دا قسم انسانان د اشرارو له نوعی څخه حسابېږی چه په شرارت کښې یو له بله تفاوت لری. همدارنګه د شرف خاوندان هم د قوتونو او د هغو عناصرو په اعتبار چه د دوی په روحیاتو کښې ئې اثر کړی متفاوت دی.

څنګه چه اهلی او کورنی حیوانات بعضی قوی وې، چه درانه درانه بارونه له یوه ځایه بل ځای ته وړی، په انسانانو کښې هم بعضې داسی کسان وی چه سخت او ګران کارونه سرته رسولی شی، او فکری قوت، هیڅ نلری یوازی د علمی قوت خاوندان وی او دا کسان د دې دپاره پیدا شوی وی چه بل څوك ئې په لار بوزی او کار ځنی واخلی.

تر دې ځایه په هغه مناسبت او مقارنت چه د انسان، معدن، نبات او حیوان په منځ کښې موجود و او د اجتماع د علم لوستونکو ورته ضرورت درلود لږ څه بحث وشو، د یوه ملت قاید ته لازمه ده چه د کایناتو او موجوداتو ټول قوانین له بسیطو عناصرو ځنی نیولې، تر لویو مرکباتو پوری تر نظر لاندی ونیسی.

زمونږ غرض دا نه دی چه ټول خلق دی د طبیعی تاریخ په لوستلو او تطبیقولو باندی مصروف شی ځکه چه دا د قوم د واکدارنو او مشرانو کار دئ چه له دې راز معلوماتو ځنی استنباط وکړی او د خپل قوم او وطن دپاره مناسب قوانین او اجتماعی اصول

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوره کړی. او دا خبره هم باید معلومه شی چه مونږ د علم اجتماع متخصصینو ته ډېر احتیاج لرو.

د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه
د قوم په روحیاتو کښې

لکه چه اوبه او هوا په نباتاتو او حیواناتو کښې اغېزه لری همدارنګه په انسانانو کښې هم عقلی او جسمی تاثیر کوی. اجتماعی علماٴ او هغه سیاحان چه په مختلفو هوادونو کښې ګرزېدلی دی او د هر ځای د انسانانو خصوصیات ئې په رنګ، شکل کړه وړه کښې لیدلی دی دا حقیقت بې شك او شبهې قبلوی، نو ځکه علامه ګوستاولوبون وایی چه که موږ د پخوانیو او وسنیو ملتو په حال کښې غور وکړو او د هر ځای زاړه او نوی مدنیتونه تر نظر لاندی ونیسو، نو د اجتماعیونو پدې قول به یقین وکړو، چه د معتدلو اقلیمونو اوسېدونکی د عقل په اعتبار تر هر چا زیات او په مدنیت کښې هم تر نورو وړاندی دی، لکه چه تاریخ هم د معتدلو مناطقو د تمدن آثار او نفسی صفات لکه همت، ذکاوت او داسی نور ... او د شمالی خواو (یخو منطقو) بی فکری او عدم نشاط او د ډېرو تودو ځایو سستی او وحشت موږ ته ښیئی.

نو اجتماعی علماؤ د اقلیمو تاثیرات او نور عوامل تر نظر لاندی نیولی دی او د دې دپاره چه د جماعتو عقلی اندازه وښئی، بعضې قواعد ئې وضع کړی چه دې بحث ته علم عمران ویل کېږی، کوم عوامل چه د عمران پوهانو د ملتو د مدنیت او استعداد دپاره د مقیاس په ډول بیان کړی هغه دا دې.

عوامل او تاثیرات ئې په انسان کښې

د اقلیم اعتدال	-	ذکاوت او د ترقۍ استعداد
د اقلیم برودت (سوړتیا)	-	بې عقلی او د ادراك ضعف
د اقلیم حرارت (تودوخه)	-	سستی او د عقل ضعف
زلزلې	-	نا امیدی
د زراعتی محصولاتو زیاتوالی	-	سستی، تنبلی، د ابتکار ضعف
د محصولاتو لږ والی	-	د عزم قوت، او د ذهن انکشاف
د کانو زیاتوالی	-	عملی اقدام، او د اختراع فکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هغه عوامل دی چه عمرانی پوهانو د اقوامو د ترقۍ او انحطاط دپاره مقیاس مقرر کړی مګر د تودو او سړو زنطقو د انحطاط او ټیټوالی عوامل یو شان او مساوی نه دی ځکه چه موږ ته تاریخ، د تودو ملکو مدنیتونه لکه: هند، چین هم راښئیی، نو ویلی شو چه د تودوخی زیاتوالی نسبت سړتیا او برودت ته په انحطاط کښی لږ تاثیر لری د همدې لامله بعضی اجتماعیون وایی چه د تودې مځکی خلق د ترقۍ استعداد لری خو اطمینان او د حاکمانو د لجوئی ورته ضرورت دی.

معتدل اقلیمونه

معتدل اقلیمونه د تودو او سړو ملکو په منځ کښی واقع دی او قسم قسم بوټي پکښی شنه کيږی.

د داسی ځایو خلق په کسبو کښی یو له بله مختلف وی. په فلاحت کښی تر نورو تکړه په تجارت کښی هوښیار، په صناعت کښی ګړندی اوله همته ډك وی.

سړې مځکی

ساړه اقلیمونه چه په شمالی منجمده منطقه کښی واقع دی ځمکه ئې د زراعت دپاره ښه مستعده نه ده نو خلق ئې خپله غذا او ضروریات له بحر څخه مومی او دا حالت طبعاً د دوی د صبر او قناعت موجب ګرزی.

تاوده اقلیمونه

تاوده ځایونه چه زراعتی محصولات پکښی ډېر او قسم قسم وی خلق ئې د محصولاتو د زیاتوالی په سبب له احتیاجه خلاص وی، او زیار ایستلو ته نه مجبوريږی نو طبعاً عیاش او تنبل وی، دوی یوازی عیش او استراحت غواړی که پردی حاکم وربانديی مقرر وی هم ورته ډېر بد نه ښکاري.

د داسی ځایو د خلقو عزمونه سست، او عقلونه ئې ضعیف وی، د همدې لامله د تودو اقلیمو اوسیدونکو، فاتحینو او استعماریونو ته په ځان باندی لاره ورکړې، او په خپل وطن کښی ئې خلقو ته د فتح او بری میدانونه جوړ کړی دی او په محض حیات قانع شوی وی!

د اقلیم د اوبو او هوا تاثیر یوازی د ملتو په اخلاقو پوری منحصر نه دی په صناعیو او لغاتو کښی هم تاثیر کوی ځکه چه د اقلیم طبیعت او کانونه خلق هغو صنایعو ته وراندی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوی چه له هغه اقلیم سره مناسبت لری، او د اختراع او ابتکار فکر هم د محیط له تقاضا سره سم پکښی پیدا کوی، مثلاً دوربښمو صنعت په هغه ملك کښی ترقی کوی، چه د توت ونی پکښی زیاتی وی.

همدارنګه لغات هم د اوبو او هوا په اعتبار د یوه ځای له بل ځایه فرق کوی، او لهجه هم هرومرو بدلیږی، که په یوه وطن کښی یوه ژبه هم وی د یوې علاقې تلفظ له بلی علاقې څخه پیژندل کیږی، او لکه چه د افرادو په منځ کښی مباینت لیده کیږی، د فرقو او شعبو په منځکښی هم توپیر او تفاوت وی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انساني ټولني

کوم وخت چه د مشرق پوهانو د علومو اساس ایښود، د سیاست او اجتماع علم ئی هم په نظر کښی نیولی وو، وګورئ! ابونصر فاریابی[۱] له لسوقرنو راهیسی دېِ خواته توجه کړېده او د خپل کتاب (ارا ٔ اهل المدینة الفاضله) په اخر کښی ئې اجتماعی بحث د خلاصې په ډول راوړی چه مونږ ئې د انسانی اجتماعاتو اقسام دلته را نقل کوو.

د انسان کمال په اجتماع پوری اړه لری او انسانی اجتماعات بعضی کامل او بعضی غیر کامل وی، کامله اجتماع په درې قسمو – عظمی، وسطی، او صغری وېشله کېږی.

عظمی د ټولو ملتو اجتماع ته او وسطی د یوه ملت اجتماع ته چه د دنیا په یوه حصه کښی وی ویل کېږی او صغری دیوه ښار د اوسېدونکو اجتماع ته وایی.

غیر کامله اجتماع ځانی لکه د یوه کلی یا محلې یا د یوه کاله د اوسېدونکو اجتماع ځانی دي، چه د بشری اجتماع اساس بلل کېږی.

هره وړه ټولنه د لویی اجتماع خادمه ده، او یوې اجتماع ته هغه وخت اجتماع فاضله ویله کېږی، چه افراد ئې د سعادت په میندلو کښی یو له بله سره مرستی وی او که داسی نه وی نو غیر فاضله ورته وایی.

فاریابی وروسته تر دې بشری اجتماع د بدن د اعضاؤ د اجتماع سره تشبیه کوی او وایی چه یو ملت یا د یوه ښار اوسېدونکی لکه یو بدن داسی دی چه بعضی اعضا پکښی خادم او بعضی مخدوم وي، چه د رتبی په اعتبار یو له بله تفاوت لری، نو لکه چه زړه، دماغ، او د حس او حرکت نور اعضا او غړی ځان ځانته وظایف لری همدارنګه د یوه وطن اوسېدونکی هم هر یو د ځونبی کار استعداد لری او هر یو د خپلی رتبې او مقام په اعتبار ځانته حیثیت مومی.

کورنی ژوندون

هر کله چه کورنۍ د شعبو او قبایلو اصل او اساس دی، نو د هر ملت کورنۍ چه د علم اجتماع په صحیح اساس باندی جوړی وی، هغه ملت به هرومرو د سیادت او حریت خاوند او د ترقۍ لرونکی وی، او که داسی نه وی نو په ذلت او خوارۍ به ککړ وی، نو ځکه مونږ د کورنۍ او ازدواج په تاریخی دورو او په منزلی امورو کښی بحث کوو.

---

[۱] ابونصر فاریابی (۲۶۰ – ۳۳۹ هـ) مشهور فیلسوف دی، چه زمونږ د وطن په فاریاب کښی زیږیدلی دی. (مترجم)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ازدواج

ازدواج یعنی ښځه کول یو طبعی امر دی چه د ملتو د مقاصدو او قوانینو په اعتبار تغیر پیدا کوی، او له طبیعی صورت څخه شرعی حالت او مفید صورت ته انتقال کوی، نو فلاسفه ئې یو طبیعی امر، او مقننین ئې مدني تړون ګڼی، د دین خاوندان ئې یو مقدس او مسنون کار او د نسل د زیاتوالی دپاره ډېر ضرور او لازم بولی، اجتماعیون او اقتصادیون ئې هم د اجتماع دارمدار او د انتظام او راحت یو لوی سبب شمېری.

بعضې خلق لکه یونانیان ښځه د نارینه یوه حقیره خادمه او شریره طایفه ګڼی چه د تذلیل دپاره ئې په نکاح اخلی، او دا ذهنیت دوی ته له خپلو حکماو پاتی شوی دی مګر څوك چه حقیقت ته رسېدلی دی هغه د ښځو په حق کښی دا قسم ذهنیتونه نلري او په ښه نظر ورته ګوری.

ازدواج او اجتماعی ټولنه

که څوك غواړی چه روغ او سلیم العقل افراد او یو قوی نسل د جامعې د خدمت دپاره پیدا کړی باید له مسکراتو او هغو شیانو چه د ګیډی د ناروغیو سبب ګرزی خپل ځان وساتی، ځکه چه اولاد زیات صحی خصایص له خپل پلار او مور ځنی مومی، نو پلار برسېره پدې چه ښائی د ښې روغتیا لرونکی وی ښه تندرسته ښځه دی هم په نکاح اخلی چه اولاد ئې قوی او صحیح راشی.

که سړی څه قدر ضعیف هم وی که ښځه قوی او د ښه صحت لرونکې وي، د اولاد په حق کښی د مېړه د ضعف تلافی کولی شی، او که دواړه ضعیف وی نو هېڅ شك نشته چه اولاد به ئې هم ضعیف وی.

دا منله شوې خبره او د وراثت د قانون متقضی ده، چه اخلاقی او جسمی صفات له پخوانیو څخه وروستنیو ته انتقال کوی نو باید پخوا له ازدواج څخه دا مراعات وشی، چه مېړه او ښځه له هغو امراضو چه د وراثت په اعتبار راتلونکی نسل ته یا له ښځی ځنی مېړه ته او له مېړه څخه ښځی ته سرایت کوی خلاص وی، نو هر ملت که غواړی چه تر نورو ملتو قوی او د ترقۍ په لاره کښی وړاندی وی ښائی د دغسی امراضو چه د ازدواج په واسطه سرایت کوی جلوګیری وکړی. څوك چه پدې باب کښی زیاتو معلوماتو ته ضرورت لری هغه باید هغو طبی کتابو ته چه پدې موضوع کښی ډېر تفصیل لری او خورا مفید دی مراجعت وکړی او خپل معلومات کامل کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوزدې کال او وخت

څه شی چه د ډېر غور او دقت وړ دی هغه د واده او نکاح وخت دی، ډېر خلق د خپل زوی او لور نکاح ته پخوا له بلوغه اقدام کوی، او بعضی تر دېرشو کلو بلکه زيات تاخير کوی نو د دې دپاره چه دا افراط او تفريط له مينځه ليری شی او يو مناسب ټاپی ورته وټاکل شی، اطباؤ پدې موضوع کښې ډېر غور کړی او ويلی ئې دی هر وخت چه هلك او نجلی خپل تناسلی احتياج حس کړی او بلوغ ته ورسېږی دوه کاله وروسته لدې بايد د دوی د ازدواج او نکاح دپاره اقدام وشی، ځکه چه تر دې دمخه برسېره پدې چه دوی دواړه د ازدواجی حيات او کورنی ژوندون په خوند ښه نه پوهېږی، او عمر ئی سره تريخ کېږی تناسلی اعضائې هم د ودی او لوينست انتهائی حد ته نه وی رسيدلی، نو هم دوی ته ضرر رسيږی او هم ئې اولاد ضعيفه کېږی نو پس له بلوغه بايد دوه کاله نور هم تاخير وشی، تر دې زيات تاخير هم ښه نه دی، ځکه چه تناسلی اعضا بيکاره او مهمل پاتی کېږی او تناسلی قوت ئې ضعيفه کېږی، نو دغه وخت بايد د واده دپاره مناسب وګڼل شی او هيڅ تقديم او تاخير پکښې ونشی.

د بلوغ زمانه د دې لامله چه يو ځای له بل ځايه د آب او هوا، تودوخی او سوړتيا په اعتبار فرق کوی تعين نشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کور سرشته (تدبير منزل)

څوك چه د اجتماع علم ته په سر سري نظر ګوري هغه به دا بحث او د ازدواج مسايل او همدارنګه د عايلي د روغتيا خبرې د دې کتاب له موضوع څنې خارجي وګڼي مګر که ښه ځير شي او پدې پوه وي چه عايله او کورنۍ د اجتماع اساس او لمړۍ حلقه ده، چه رورو زياته شوې او تر دې حده رسېدلې ده، هغه به مو مقصر وبولي که لدې بحثونو صرف نظر وکړو، او دا بحثونه به پدې موضوع کښې داخل وګڼي، نو موږ دا بحثونه ضرور ګڼو او څه چه بوعلي سينا پدې موضوع کښې ليکلي دي را نقل کوو او د دې دپاره چه خلقو ته دا معلومه شي چه د تدبير منزل علم د دې عصر له ارمغانونو څنې نه دی له ډېرې مودې پدی خوا، دې علم رواج درلود او موجود و، له ((ارشاد القاصد)) څخه چه څه دپاسه اوه سوه کاله مخکښې ليکل شوی او پخوانی کتاب دی د دې علم تعريف را اخلو، د دې کتاب مؤلف وايي چه د تدبير منزل علم د ښځې او مېړه او اولاد او خدمتګارو په مشترك احوال کښې بحث کوي، او فايده ئې د کور انتظام او سرشته ده چه د انسان د سعادت سبب ګرزي.

د انسان سياست له ښځې سره

شيخ بوعلي سينا وايي چه صالحه او نيکه ښځه له نر سره په مال کښې شريکه او د کور په کارو کښې ملګرې ده، او ښه ښځه هغه ده چه هوښياره، ديندراه، فرمان برداره او امانت ګره وی چه له خپل مېړه سره زيات محبت لری او په خدمت کښې ئې صادقه وی، شنډه او زبان بازه نه وی او برسېره پدې د انتظام او تدبير خاونده وی چه د مېړه لږ مال د ښې سرښتې په واسطه زياتوی او د ښو اخلاقو په سبب د مېړه زړه خوښ ساتی.

شيخ د مېړه په سياست کښې له ښحی سره دا شيان ضرور ګڼی.

ځان د ښځې په نظر کښې مهيب او موقر ښودل او ښځه د کاله په کارو مشغولول، دا ځکه چه که مېړه د هيبت خاوند نه وی ښځې ته سپك او معمولی سړی ښکاری او اطاعت ئې په ځان لازم نګڼی.

همدارنګه د مېړه وقار هم د ښځې د محبت او دلچسپۍ سبب ګرزی، ښځه ئې د خپلې سر لويۍ موجب ګڼی او خپل مېړه ته په درنه سترګه ګوری، د ښځې مشغولول د کاله په کارو باندی هم يو مهم امر دی چه ښځه له بېځايه ناستی ولاړی منع کوی او له کور سره ئې دلچسپي پيدا کوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان سیاست له اولاد سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه اولاد په مور او پلار باندی بعضی حقوق لری چه د مور او پلار د توجه وړ دي.
اول باید مور او پلار خپل اولاد ته یو ښه مناسب نوم پیدا کړی او وروسته ورته یوه داسی دایی پیدا کړی چه بی عقله او مرضی نه وی ځکه چه د دایی شودې په طفل کښی اثر کوی. هر وخت چه طفل له تی ځنی پرېکړ شی باید پخوا لدېنه چه هغه بد بد خویونه زده کړی ښه ښه خویونه او ادب وروښودل شی او له بدو کارو ځنی ئې کله د تحسین او آفرین په واسطه او کله د ملامتولو او سرزنش په ذریعه وژغوری او هر وخت چه د زده کړی قوت پکښی پیدا شي تر تعلیم لاندی ونیول شی، د کوچنی روزونکی او مربی باید عاقل، متدین او د کوچنیانو په اخلاقی پالنه پوه وی، د وقار او خوږ بیان لرونکی او د نظافت، سیاست او مروت خاوند وی. هر کله چه کوچنی له دینی او اخلاقی زده کړو څخه فارغ او د لغت د اصولو له زده کولو وزګار شی، باید د یوه مفید صنعت زده کړیته وګمارل شي چه د خپل حیات تامین ورباندی وکړی شی.
دا یوه عمومی تربیه ده چه ابن سینا بیان کړېده، خصوصی تربیه باید د هر ملت له خپلو احتیاجاتو او مقتضیاتو سره سمه وی[1].

د انسان سیاست له خپلو خدمتګارانو سره

د دې دپاره چه د تدبیر منزل او د سیاست د علمو قدامت او پخوانیتوب معلوم شی موږ د شیخ بو علی سینا له بیانه چه پدې موضوع کښی ئې کړی لږ څه را نقل کوو. وګورئ! شیخ دا موضوع څنګه ښه تحلیل کوی او وایی چه خدمتګاران لکه د انسان اعضا او غړی داسی دی چه لکه لاس او پښې او نور اعضا د ده په کارو کښی ښوریږی او کار ورته کوی، که خدمتګاران نه وی انسان مجبور دی چه پخپله خپل کارونه تر سره کړی او داسی کارو ته اقدام وکړی چه د ده شان و شوکت ته صدمه رسوی نو باید سړی با همته او امین خدمتګاران ځانته غوره کړی او داسی معامله ورسره وکړی چه د هغوی د خوشحالتیا او اخلاص سبب شی او سره لدې باید خپل وقار او هیبت هم د هغوی په

---

[1] اوس د روزنی او پالنی علم ډېر ارت شوی دی، چه بېل اصول او ځانته مخصصین لری، موږ باید د اوسنی علم سره سم د خپل [2]ملت اوپښتنوالی تر سیوری لاندی خپل زامن ورزو (مترجم)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظر کښې وساتی، ځکه چه د انسان خپل وجاهت او وقار لکه حاجب او دروازه وان د سړی حرمت او عزت ساتی.
که چیری له کوم خدمتګار ځنی کوم ناوړه کار څرګند شی باید سړی ئې په داسی شان له هغه کاره را وګرزوی، چه د هغه د زړه بد والی سبب نشی او که کوم ډېر بد کار ورڅخه څرګند شی، چه بخښنه ئې د سړی سیاست ورانوی، ښائی له خدمتګاریٔ منفك شی چه د ده بدی او بد اخلاقی نورو ته سرایت ونکړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ نیکبختی

د کورنۍ نیکبختی اساس نیکه او صالحه ښځه ده چه د کور اداره په اخلاص او ښه زړه کوی، او د خپل کاله شئون ساتی نو باید هر څوك د جمال حقیقت وپېژنی او ځانته د حقیقی جمال لرونکې ښځه غوره کړی، ځکه چه اکثره اجتماعي نقایص په کورنیو کښی د همدې لامله پېښېږی چه ځلمیان د جمال په پېژندلو کښی غولېږی او هر یو له خپل میل سره سم یو قسم جمال خوښوی، او د هماغه ښایست لرونکې ښځه ټاکی، څوك یوازی د مخ په سپینوالی او سور والی او غټو سترګو او څوك په ښه کړه وړه غولېږی، د روحی او معنوی ښکلی توب هېڅ مراعات نه کوی، بعضی خلق لا د ښځی تمول او معتبری په نظر کښی نیسی او دې ته نه ګوری چه دا راز ښځه خپل مېړه ته په ډېره درنه سترګه نه ګوری او ډېر انقیاد ورته نه کوی، نو باید ځلمیان دا قسم فکرونه چه اجتماعی نظام ورانوی له خپلو ذهنو وباسی، او په تش ظاهری جمال او جلال ونه غولېږی.

لمړی تربیه

پدې کښې هېڅ شك نشته چه عایله او کورنۍ د کوچنی د روزنی لمړی ځای دی چه دی د کار او عمل او د حیات د جګړو دپاره تکړه کوی او د معاشرت او اجتماعی حیات مبادی ورته ښئیی.

د کورنۍ عادتونه او خویونه د کوچنی د اخلاقو اساس او لمړۍ خښته ده، نو که چیری کوچنی پدې لمړۍ مدرسه کښی ښه وروزل شی، البته د خپلی کورنۍ او د مور او پلار د خوشحالۍ سبب کېږی.

وړوکی که څه هم په ظاهره یو ضعیف مخلوق معلومېږی، مګر د یوه ملت په قوت کښی حقیقی او رښتیانی تاثیر لری نو ځکه د اجتماع علما او لوی حکماء چه خپل عمرونه د ملت د قوت د اسبابو په څېړنه کښی تېروی د اطفالو د ضعف او د نسل د لږوالی او زیاتوالی په موجباتو ډېر غور او دقت کوی ځکه چه همدغه واړه دبلی ورځی ځوانان او ځلمیان دي.

نو ښائی پدې ځای کښی د میندو د معلوماتو دپاره د اساسی روزنې څه حصه ولیکله شي او ورته معلومه شی چه تربیه په انسان کښی داسی تاثیر کوی لکه چه د باغوان زیار او عمل ئې د باغ د بوټو او ونو په وده کښی کوی، نو لکه چه د باغ بوټی او ونی په نشو و نما کښی د مربی روزلو ته اړتیا لری، نو روزنه د علم اجتماع یوه لویه شعبه ده، چه لویو لویو خلقو لکه نیلسون، روسو فرانسوی او پس له هغه پستالوژی د نولسم قرن او داسی نورو اشخاصو پکښی ښه ښه تالیفونه کړیدی او لکه ابن سینا چه پخپل کتاب (قانون)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښې ورته يو فصل خاص کړی نورو طبيبانو هم ورته پخپلو کتابو کښې فصلونه مقرر کړيدي.

تربيوی مذاهب

کوم علمي اصول چه د روزنې پوهانو وضع کړيدی دري مذهبه ځنې جوړيږي:

لمړی: د هلفتيوس فيلسوف مذهب دی وايي وړوکی په اوله کښې د هر شی د قبلولو دپاره مستعد وی نو هر کله ئي چه لمړی ځل په مور يا دايی سترګی ونښلی همدغه ئي اول مربی ګڼل کيږی، چه د حيات لاری ورښئي نو بنا پر دې نظريی کوچنی په ښو او بدو نه ستايل کيږی، او لکه يو حيوان د خپل احتياج او خواهش سره سم حرکت کوی او د نورو تقليد کړی.

دوهم: د ډاکتر غال المانی مذهب – دی او بعضی نور کسان د ټولو نفسی خواهشاتو چينه اعضا او جوارح ګڼی، او وايی چه که دغه د انسان ناقص وی هغه انسان د معنی په اعتبار هم ناقص وی تربيه پکښی تاثير نشی کولی.

دريم مذهب: يوه بله ډله چه دا دواړه مذهبه افراط او تفريط ګڼی وايي چه ډېر کوچنی سره لدې چه اعضائي ناقص وی، روزنه ښه اغېزه پرې کوی او ډېر کوچنی بيا سره لدې چه روغتيا او بدن ئي ښه وی هم روزنه پکښی اثر نشی کولی. نو بايد طبيعت او تربيت دواړه مؤثر وګڼل شی او د دواړو خواوو مراعات وشی، ځکه چه طبيعت انسان ته مختلف او متفاوت قوتونه ورکوی او تربيت همدغه قوتونه د محيط له حال او د کوچنی له ميل سره سم عقلی او اخلاقی خواو ته متوجه کوی، نو ويلی شو چه روزنه د اخلاقو او عقلی او مادی قوتو صيقل دی چه دا ټول قوتونه د عمل دپاره مستعد کوی او پخپل وړ محل کښی ئي استعمالوی.

افلاطون وائی، تربيه روح او جسم دواړه هر ممکن کمال او جمال ته رسولی شی.

سپنسر وايی، تربيه انسان د پوره معيشت دپاره تياروی.

د تربيي نېټې او هغه شيان چه پر تربيه کښی اثر کوی

کوم شيان چه د تربيي په اصلاح يا خرابوالی کښی تاثير کوی هغه دا لاندينی عوامل دي.

۱ کور
۲ همنشينان او ملګري
۳ مکتب او مدرسه
۴ فاميل او کورنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ کتابونه او جراید
۶ طبیعت
۷ سیاحت

نظر دې پاسنیو عواملو ته روزنه درې اصلی دورې او یوه تتمیمی دوره لری، چه د درو لمړیو دورو آثار پکښی ښکاره کېږی.

۱: مورنی تربیه چه د ولادت له وخته شروع کېږی او په اوه کلنۍ باندی ختمېږی.

۲: اولنی تربیه چه کوچنی د خپلی مور له لاسه ووځی پلار او د ابتدائي مکاتبو معلمانو ته سپارل کېږی تر څوارلس کلنۍ پوری.

۳: ثانوی تربیه چه هلك په عالی مکاتبو کښی له لویو ښوونکو څخه تحصیل او زده کړه کوی.

۴: تتمیمی دوره چه پدې وخت کښی انسان اجتماعی ډګر او د عمل میدان ته داخلېږی، دا دوره د حیات په ختمېدلو باندی تمامېږی او بس.

نو څوك چه له خپل اولاد سره مینه او علاقه لری باید په هره دوره کښی خپل اولاد ښه وروزی او د عمل په لاره ئې د ملت د مصلحت دپاره روان کړی. د کورنی تربیې مسئولیت د کورنیو په مشرانو او د اولنی او ثانوی تربیې مسئولیت پر حکومت او ملت دواړو باندی دی، چه باید داسی مدارس او مکاتب پیدا کړی چه حیاتی علوم پکښی لوستل کېږی.

د دې کتاب موضوع هغه لمړی تربیه ده چه مورنی تربیه ورته ویل کېږی. دوهمه او دریمه تربیه د مملکت په داخلی سیاست پوری اړه لری. هر کله چه د تربیې علما علم النفس د تربیې اساس ګڼی، او د انسانی جامعې د نفسی حالاتو پېژندل د یوه انسان په نفسیت پېژندلو پوری تعلق لری، لازمه ده چه میندی له علم النفس څخه څه برخه ولری چه د خپلو اولادو طبیعت وپېژنی او استعداد ئې وروزلی شی.

علم النفس

څوك چه د غړو او اعضاو له وظایفو خبروي، او دې علم د (فزیولوژی) سره اشنا وی هغه ته د اعضای رئیسه ؤ وظایف، د هضم، د زړه ښورېدلو، سږیو ته د هوارسېدل تاثیر چه د انسان په حیات کښې ئې لری دا ټول کیفیتونه معلوم وی مګر دا پوهنه او دا علم سطحی او قاصر بلل کېږی ځکه چه انسان یوازی د دې ظاهری جسم نوم ندی، انسان د یوه معنوی شی لرونکی هم دی چه هغه د شعور، علم او فکر آله ده او عقل ورته ویل کېږی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان لکه چه د خپل جسم روزنه او تربیه کولی شي د عقل په روزلو او پاللو هم قادر دی چه لمړی ځل پخپلو هغو معلوماتو کښی چه د ده عقل ورسره اشنا دی ښه غور او دقت وکړی او وروسته خپل معلومات مرتب او زیات کړی ترڅو چه هغه علم ته چه په عقل کښی بحث کوی او علم النفس ورته وایی ورسیږی. لدې بیانه به معلومه شوې وی چه علم النفس په ټولو نفسی مظاهرو او حرکاتو کښی بحث کوی.

خاطر

یوه ورځ یوه زده کوونکی په امتحان کښی چلول کاوه ښوونکی ورته په قهر شو او یو ساعت ئې له خپل مشغولیت څخه ایسار کړ، او تر قید لاندی ئې ونیو، لږ شیبه وروسته د متعلم رنګ ژیړ او بیهوښه شو، شعور ترې لاړ، او د عقل حرکات ئې بند شوه چه نه ئې څه لیدل او نه ئې څه اوریدل، نو ښوونکی ازادی او خلاصی هوا ته واېست او په مخ ئې ورته سړې اوبه وشیندلی، پس لدې د متعلم په اعضاٴ او بدن کښی نوی حیات وچلېده او حس پکښی رو رو پیدا شو سترګی ئې ببرته وغړولی، او عقل ئې د خپلو وظایفو په ادا کولو شروع وکړه، په زړه کښی ئې د افکارو سلسلې جوړی شوې او خاطر ئې په هغو شیانو چه د ده په زړه کښی ګرزېده مشغول شو. نو د عقل د وظایفو اجرا کولو ته خاطر ویل کیږی.

هره ښځه چه په عقلی امورو پوره نه پوهیږی او تحلیلولی ئې نشی هغه د خپل کوچنی په ذهن کښی څه نشی ځایولی، او نه ئې خاطر او ادراك د ذکاوت او زیرکۍ درجې ته رسولی شی.

د عقل د روزلو لاری

انسان لکه چه د بل عقل روزی خپل عقل هم روزلی شی.

د عقل د روزلو دپاره دوې طریقې دی چه یوېته ظاهری او بلی ته باطنی وایی. باطنی طریقه چه نسبتاً مشکله ده پدې ډول کیږی چه انسان خپل نفس له ځانه جدا وګڼی او مراقبت ئې وکړی.

ظاهری طریقه دوه قسمه ده یوېته ملاحظه او بلی ته تجربه ویل کیږی. ملاحظه دېته وایی چه سړی د نورو عقلونه، د بعضې علاماتو په واسطه ځانته معلوم کړی او بیا هر وخت چه هغه علامات پخپل ځان کښی ووینی اثر ته یې هم ښه ملتفت شي چه بیا د تطبیقاتو په اثر کښی د نورو احوال او هغه شی چه د هغوی په خاطر کښی ګرزی معلوم کړی شی. دېته فراست وایی چه انسان د دې په واسطه مریض او ضعیف عقلونه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزلی شی، او معلم د خپلو شاګردانو عقلی حرکات هم پرې معلومولی شی. تجربه د عقلی حرکاتو او واقعاتو څخه نتایج اخستل دی.

د عقل وده او اقسام

که میندی د علم النفس څخه معلومات ولری، د خپلو کوچنو په حرکاتو او افکارو پوهیږی، او د خپلو اولادو د مرضو علاج کولی شی.

داسی میندی البته د خپلو زامنو په ذهن کښی شجاعت او د نفس لوړتیا ځایوی، او د لویو خلقو په پوړ کښی ئې دروی. د همدې لامله (مونتینی) وایی چه زموږ د لویو عیبو جراثیم زموږ د طفولیت له زمانې سره متصل دی او زموږ د لویو امورو جلب د میندو او دایی ګانو په لاس کښی دی. د عقل د لویښت او ودی دپاره څلور مراتب دی، که کوچنی ترسمی روزنی لاندی ونیول شی، عقل ئې په هره مرتبه کښی وده کوی او کنه نو محروم پاتی کیږی، او نوم یې د انسانیت له صفحې بیخی محو کیږی.

لمړۍ مرتبه

کوچنی د خبرو کولو تر وخته: پدې وخت کښی د کوچنی عقل د هر شی د صورت د پیژندلو دپاره مستعد وی، او د شیانو فرق یو له بله تر یوې اندازې پخپل شعور کولی شی، پدې وخت کښی باید دکوچنی له نظره ډېر صورتونه تیر شی، چه دی ورسره اشنا شی.

دوهمه مرتبه

د خبروکولو له وخته تر بلوغه پوری د عقل دوهمه مرتبه ده چه د تمیز عقل ورته ویل کیږی، د کوچنی عقل پدې وخت کښی د شیانو د تعریف او منافعو تجسس کوی، او غواړی چه په صحیح طو ورته معلوم شی، پدې وخت کښی که طفل هر څومره پوښتنی وکړی ښائی چه ونه تر ټل شی، او نه په وهمی صورتو او ډاروونکو خیالاتو ووېرول شی، چه ډار او خوف ئې په زړه کښی ځای ونه نیسی، پدې وخت کښی ښائی چه هر کوچنې ډېر قهر او شدت هم ونشی، چه ورته عادی او بې تاثیره ښکاره نشی.

دریمه مرتبه

د عقل دریمه مرتبه د کوچنی د بلوغ او ابلوغوالی له وخته شروع کیږی پدې وخت کښی عقل دوې ملکې پیدا کوی چه یوبته د استحصال او بلی ته د استحضار ملکه وایی. پدې دوره کښی عقل د شیانو منځکښې ارتباط او مناسبت لټوی او د هر شی د پیژندلو او د فایدې معلومولو دپاره هڅه کوی، نو باید کوچنی ته په همدی وخت کښی ښه اداب او ښه سلوك وښودل شی، او له خپلو ملی دودونو او عاداتو سره اشنا شی، چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خپلو وروڼو او ملګرو سره په مینه، او له مشرانو سره په احترام سلوك وکړی، او د چا زړه آزار نکړی.

ماشوم پدې وخت کښې لکه نیالګی او تربیه لکه اوبه داسی دی، چه نیالګی پرې وده کوی او خوږه میوه نیسی.

پوخ سړی هېڅکله خپل خویونه او عادتونه نه پرېږدی، نو ښائی چه سړی خپل اولاد په همدغه وخت کښې د ښو خیالي او لطیفو قصو په اورولو ښو ښو کاروته راواړوی، او بې لدینه چه هغه ته صریح امر ونه وشی، باید د حکایاتو په ذریعه او د ترغیب له لاری ښه ښه خویونه ئې په دماغ ځای کړه شی، مګر کومی قصې چه له حقیقته لیری وی، او وقوعی جنبه نلری، لکه د عفریت یا فانوس سحری او داسی نوری قصې هغه باید سړی د خپل اولاد غوږ ته ونه رسوی، چه محض اوهام او هغه امیدونه چه نه عملی کېږی د ده په ذهن کښې ځای ونه نیسی، او لکه بعضې کسان چه د عفریت داېلولو ارمان کوی، او نه ور رسېږی دی هم د دغسی آرزوګانو (چه نه په حیات کښې دخل او نه خارجی وجود لری) په ارمان او سودا کښې پاتی نشی، نن د هر قوم پوهان او پیاوړی اشخاص کوښښ کوی چه دا قسم افکار د نوی نسل ذهن ته ونه رسېږی.

څلورمه مرتبه

د عقل څلورمه مرتبه د بلوغ له وخته د ځلمیتوب او رشد تر وخته پوری ده، که اولاد په صحیح طور روزل شوی وی، دغه وخت د ده په عقل کښې د سعادت آثار ښکاره کېږی او په جامعه کښې مسعودانه ژوند کولی شی، پدې وخت کښې باید اولاد ته نظری تعلیمونه وشی، او هغه علمونه وروښودل شی چه دی ورته احتیاج لری.

هر کله چه انسان د عقل دا ټول مراتب طی کړی، نو دی په هیئت اجتماعی کښې یوه ګړندی او کاریګر عضو ګڼل کېږی، په ښه سلوك د تحسین وړ ګرزی، او په بدو کارو ملامتېږی، پدې وخت کښې باید انسان د لویو خلقو تاریخ ته رجوع وکړی او د هغوی په احوالو ځان خبر کړی، چه دی هم د هغوی په لار لاړ شی، او پیروی ئې وکړی.

د بدن روزل

هر کله چه کوچنی پیدا شی او د دنیا هوا پرې ولګېږی قسم قسم حالات پرې راځی، او هر راز عوارض ورته پېښېږی نو ده ته د ولادت له وخته د قوت او رشد تر مهاله ډېر تدابیر په کار دی ترڅو چه دی د ضعف دا ټول مراحل طی کړی، او رشد ته ورسېږی.

نو په میندو لازمه ده چه خپل کوچنی اداره کړی، او په تربیه کښې یې له هره حیثه زیار وکاږی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پدې موضوع کښې طبيبانو او حکماء کافي بحثونه کړی او د کوچنی ټول ضروريات ئې له خوراکه نيولې تر پوشاك او نظافته پوری دا ټول صحی مسايل ئې بيان کړی دی، نو موږ په هماغه بيان اکتفاکوو کنه، د ميندو دپاره به موځه تفصيل کړی و.

بدنی ورزش او رياضت

په جسمی روزنه او روغتيا کښې بدنی ورزشونه او لوبی خورا ډېر اهميت لری، هر طفل ته د ده له بدنی قوت او عمر سره مناسب يو قسم ورزش ضرور دی.

شيخ ابن سينا پخپل کتاب (قانون) کښې د اطفالو او لويو سړيو له حاله سره مناسب راز راز ورزشونه ښودلی دی. کوم ورزشونه چه نن په متمدنو ملکو کښې جاری دی دا ټول بلکه لا څه زيات زموږ په پخوانيو کتابو کښې بيان شويدی او د هر اندام د قوت او د وينو د جريان دپاره يو مخصوص ورزش ټاکل شوی دی، لکه چه د خولې او وږی ژبې (ژبې) د ورزش دپاره بعضی ثقيل او خفيف آوازونه ايستل او نفس بندول او داسی نور علاجونه ښودل شوی دی چه دا هم په بدنی ورزش کښې حسابيږی.

ابن سينا د دې فصل په خاتمه کښې وايې چه هر انسان ته د ده د بدنی قوت سره مناسب يو قسم ورزش ضرور دی، نو ميندی بايد خپلو اولادو ته يو مناسب ورزش چه عقلی او بدنی دواړه قوتونه په تناسب سره زياتوی غوره کړی، چه د ملت دپاره غښتلی افراد شی.

خپل اولاد څنګه وروزو؟

ډېر پلرونه کوښښ کوی چه خپل اولاد مهذب تربيه کړی او د ملت دپاره ګړندی اشخاص تقديم کړی، دوی د دې دپاره هر راز فکرونه کړی او په هره لار چه دوی د خپل مطلب د رسېدلو دپاره وسيله ګڼلې تللی دی، مګر کومی نتيجې چه دوی اخستی دی هغه د دوی د خوشحالۍ سبب ندی ګرزېدلی، دوی داسی ځلميان ميدان ته را ايستلی دی چه د علم او ذکاوت لرونکی دی او د رزق د پيدا کولو مينه لری مګر پدې نه پوهيږی چه له ژونده څنګه استفاده کيږی؟ دا ځکه چه زموږ په وطن کښې ښوونه او روزنه په اشخاصو کښې دا طاقت نه پيدا کوی چه د حيات په ميدان کښې منډی ووهلی شی نو له پلرو څخه د اولاد د روزنی په باب کښې سمه لار ورکه شوېده.

که موږ د مترقی ملکو ښوونو ته نظر وکړ، په روزنه کښې يوه سمه لار چه زموږ د اولادو سعادت پکښې دی پيدا کوو، او موږ ته دا اطمينان پيدا کيږی چه د رزق د پيدا کولو دپاره ډېری لاری دی که موږ د سعيې او عمل دروازه وټکوو، او له نوکری ځنی خپل فکر را وګرزوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور باید خپل اولاد آزاد تربیه کړو، او دا خیال له دماغه وباسو چه زموږ اولاد زموږ ملك او مال دی لکه چه فی الحاله دا عقیده لرو. په متمدنو ملکو کښی خلق له خپلو زامنو سره داسی معامله کوی چه هغوی هم د ځان په شان اشخاص ګڼی، او په کارو کښی ئې له ځانه سره شریکوی، چه هغوی هم د ژوندون په کارو او حرکاتو پوره واقف شی، نو زامن ئې هم خپل ځانونه مستقل اشخاص ګڼی، او پخپل نفس پوره اعتماد مومی، چه پخپل مور او پلار هېڅ اتکا نه کوی.

پلار ښائی چه خپل اولاد د مسافرۍ او زیار ایستلو دپاره تربیه کړی صنعتونه او علوم پری زده کړی چه په هر ځای کښی ګذران وکړی شی، پلار باید خپل زوی ته د شجاعت او اقدام درس وکړی او د زیار، صبر، استقامت او ثبات او ټینګار په روح ئې تربیه کړی، نو دغسی زامن په هر ځای کښی ګذران کولی شی او په ژوندون کښی هغو درجو ته رسېږی چه د دوی زړه ئې غواړی.

زموږ اولادونه پس له کوزدې او واده څخه هم لکه کوچنی داسی وی چه مور پرې وېرېږو، او هېڅ کارته ئې نه وړاندی کوو، او له هر شی ئې محروم پرېږدو.

د متمدنو ملکو پلرونه خپل اولاد ته لاسي صنعتونه ورښئیی او هېڅ صنعت ورته حقیر نه ښکاری، د یوې لویې رتبې والا سړی زوی یا فلاح یا تاجر یا د کوم بل صنعت خاوند کېږی، او هېڅ شرف او منزلت ئې نه کمېږی په دغسی تربیت باندی یو ژوندی ملت عمومی سعادت مومی.

موږ پخپل وطن کښی وینو، څوك چه له یوه ښاره بل ښار ته لاړ شی، د کور خلق ورپسی ژاړی او دی هم پریشانه خوبونه وینی دا ځکه چه دی له خپل پلار او موره بیل شوی دی، او دا ورته ډېر سخت امر معلومېږی په مترقی ممالکو کښی هر څوك د خپل عمل زوی دی، بل پلار یا مور ته اسره نه کوی، په وچه او دریابو کښی سفر کوی او د کاله خلق ئې پدې خوشحاله وی چه دی په کسب او معاش پیدا کولو قدرت لری او خپل ژوند اداره کولی شی.

دا راز اشخاص سعادت ته رسېدلی دی او دنیا ورته لکه جنت له خونده ډکه ښکاری، زموږ اولاد نه برسېره پدې چه عادتونه او تربیه ئې ورانه وی د نا امیدۍ او سستی تخم ئې هم په نفسو کښی کرل کېږی، او د بعضی الفاظو په اثر کښی لکه: قناعت او نور ... چه په یوه بله معنی معرفی شوی دی، د انحطاط او لتۍ لور ته نژدې کېږی، سره لدې چه د اسلام دین مو د همت، عزت او ترقۍ خوا ته بولی، او غواړی چه مسلمانان د مجد او شرف لرونکی وی، ضعیف، بی عزمه او پسك نه وی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګورئ! د اسلام او مسلمانانو په مقابل کښې څومره ملتونه او پادشاهان ذليل شوه ايا دا د قناعت او سستۍ په اثر کښې وو او که د کوښښ او عمل نتيجه وه؟
بعضې اشخاص وی چه په خلقو کښې بدی بدی قصې چه خلق مايوسيت ته را بولی، نشر وی او له عمل ئې راګرزوی چه بيا په هر شی کښې شکوم نيسی، او جد و جهد ته هيڅ اهميت نه ورکوی، که مور پدې پوه شو چه خپل اولاد بايد څنګه تربيه کړو، البته زمور په جامعه کښې به داسی نشريات بې تاثيره شی خصوصاً که زمور مؤلفين پدې باب کښې خپله وظيفه اجرا کړی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ اجتماع

کوم بحثونه چه په کورنۍ، ازدواج، روزنه، او تدبیر منزل کښې وشوه زاید او له موضوع څخه خارج نه دی ځکه چه د کورنۍ اصلاح په حقیقت کښې د جامعې اصلاح ده، نو لازمه ده چه د ملت د اصلاح په لیری لیری وسایلو او د ملت په سعادت کښې فکر وشی او راتلونکی حالت یې په نظر کښې ونیول شی.

مور وینو چه واړه ملتونه د حریت او قانونی حیات خوا ته نژدې کېږی. او هغه لوی اجتماعی تطور چه مور ئې په شرق کښې آثار وینو، پدې مو خبروی چه حریت، مساوات او د ملتو یو شان تحول به په شرق او غرب کښې عمومیت پیدا کړی او ټول به یوی غایې او مقصد ته ورسېږی.

هر ملت که غواړی چه خپل افراد د قانونی ژوندون دپاره تربیه کړی هغه باید داسی قوانین مقرر کړی چه هره کورنۍ پدې پوه او مجبوره کړی چه مور باید په اصلاحی او ضروری امورو کښې لکه د ثروت زیاتوالی، د اولاد روزنه، د ازدواج د رسمو او دودونو تعدیل او سمون او داسی نور ... یو مجلس ولرو پدې صورت کښې به د مجلس او کورنۍ مشر یوازی پخپله رایه کار نه کوی، هر کار به د ده او د کورنۍ د پوه افرادو په مشوره کېږی، دا راز واړه مجلسونه د یوه لوی مجلس چه هغه د مختلفو شعبو او فرقو حرکات اداره کوی اصل او اساس دی.

هغه کوچنی چه پداسی کورنۍ کښې لږ لوی شی، او سترګی وغړوی او د دې مجلس بحثونه او د هر چا دلایل واروی، نو قانونی فکر او د شوری محبت ئې په زړه کښې پیدا کېږی، او هر وخت چه ځلمیتوب ته نژدې شی خپل ځان د هغو کارو دپاره چه سبا ورځ یې تر غاړی کېږی تیار وی.

هر کله چه ملتونه اتحاد او ارتباط ته احتیاج لری او په هر کلی او ښار کښې یوه کورنۍ له بلی سره روابط لری نو کېدای شی چه د یوه ښار ټولی کورنۍ په ګډه بعضی افراد منتخب او یو داسی مجلس تشکیل کړی چه د ټولو د مصلحت او نفع دپاره کار وکړی.

پدې صورت کښې هر کلی او ښار خپل اولاد په استقلالی تربیت باندی تربیه کولی شی.

کورنی تعاون او مرسته

کومی کورنۍ چه د خپل شرف او موجودیت د ساتلو دپاره د شوری او د دغه انتظام قایمولو محبت لری هغه د همدغه فکر په اثر کښې د (صندوق تعاون) په نامه یو صندوق ټاکی او د هغې کورنۍ هغه افراد چه د کار او کسب خاوندان وی هره میاشت پکښې څه پیسې اچوی، چه د عمومی مفاد دپاره د ضرورت په وخت کښې صرف شی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز ملت خپل اقتصادی موجودیت ډېر ښه ساتلی شی، دوی کولی شی چه خپلو افرادو ته لدې صندوق څخه د پور پیسې ورکړی.

هر څومره چه افراد زیاتیږی، او دا سلطه وسعت مونده کوی هماغومره د دې تعاون نفع او فایده عامیږی.

غرض دا چه کورنۍ ټولنه د عامې ټولنې اساس دی نو باید هر ملت د خپلو کورنیو اتحاد او مجد د حریت او شوری په اساس بنا کړی دا د کورنیو او ملتو د ارتباط دپاره یوه لنډه او نژدې لاره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم باب

د اجتماع روح

علامه ګوستاولبون پخپل کتاب (روح الاجتماع) کښې د اجتماع هغه روح بیانوی چه د اروپا د متعلمینو په نفوسو کښې ئې سرایت کړی او د هغو عواملو په اصل او اساس کښې بحث کوی، چه د جماعتو په پیدا کولو کښې اغېزه لری، دا بحثونه د قام مشرانو او د ملت واکدارانو ته ډېر مفید او ښه دی. ده پدې کتاب کښې هغه اوهام او خیالات چه د اجتماع د روح د پیدا کولو وسایل دی ډېر ښه ښودلی، مګر زمونږ غرض پدې عنوان کښې د طبیعی اجتماع روح ده، چه انسانان ئې له وحدت او انفرادیت څنې د شعبو او قبایلو تشکیل ته رسولی دی، او قومونه ئې سره لدې چه یو له بله لری پراته دی، او د رنګونو، ژبو، دودونو په اعتبار سره ډېر فرق لری د منافعو مبادلې ته تیار کړی دی.

علامه مونتسکیو پخپل کتاب (اصول النوامیس و الشرایع) کښې د اجتماع طبیعی قوانین، یا په بل عبارت د بشری اجتماع روح پر څلورو برخو وېشی:

۱-انسان د فطرت په زمانه کښې چه د پېژندنې قوت ئې درلود، او معارف ئې نه درلوده – دی پدې وخت کښې له هر شی څنې وېرېدی او تښتېدی، هېڅ شی ته به ئې ضرر نه رساوه، دا حال د سلامتۍ حالت او د انسان لمړی طبعی قانون ؤ.

۲-انسان هغه وخت چه بعضی ضروریاتو ته خپل احتیاج حس کړ، سره لدې چه خوف او وېره ورسره وه، د قوت د پیدا کولو دپاره ئې زیار شروع کړه، دا د انسان دوهم طبیعی قانون او ناموس دی.

۳-کوم وخت چه خوف او ډار په خلقو غلبه وکړه، نو دوی یو له بله سره نژدې او وصل شوه، او په منځ کښې ئې عواطف پیدا شوه دا دریم طبعی قانون دی.

۴-انسانان برسېره پدې چه د دوی په مینځکښې عواطف پیدا شوه په پوهنو (معارف کښې ئی هم برخه واخستله، او اجتماعی ژوندون ته ئې میل پیدا شو.

دا هغه طبیعی قوانین دی چه د اجتماع روح څنې تشکیلېږی.

کوم وخت چه د قبایلو په مینځکښې اختلاف او دښمنی پیدا شوېده، هرو مرو پکښې عایلوی محبت د ملګرۍ احترام او مراعات هم و، دا عواطف که څه هم په عایله او قبیله کښې محصور و، مګر د دې په اعتبار چه په لمړۍ مرتبه کښې همدغه د اجتماع روح وه، لوړ منزلت لری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم وخت چه انسان علوم او معارف ومیندل، د اجتماع احاطه لویه شوه، او طبقات پکښی پیدا شوه، د رزق او کسب او کار لاری زیاتی شولې، او د شریعت او قضا دایرې ارتی شوې.

دا د اجتماع هغه روح او اساس دی چه له پخوا وخته په تاریخی ملتو کښی لیدل شوی دی. نو په هر اجتماعی عصر کښی (چه کمال ته رسېدلی وی) د حرب او مدافعې وسایل لږ څه کم شوی او د حرفت، زراعت، صناعت او رزق پیدا کولو محبت زیات شوی دی او په همدغه وخت کښی لمړی شعوبی تعاون ته او وروسته اجتماعی ملکرتیا ته احتیاج لیدل شوی، او په بشری ټولیو کښی نوی نوی احتیاجات او عمرانی تحولات پیدا شوی، چه پدوی کښی ئې په هماغه اندازه چه په کلو او قبایلو کښی د اجتماع روح ترقی کړېده د حرب او تجاوز روح وژلېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت څه شی دی؟

کوم افراد چه جنسیت، د مملکت جغرافیائی حدودو، دوی یو له بله سره تړلی وی او برسېره پدې چه دوی په عاداتو، اخلاقو او عمومی صفاتو کښی سره شریك وی تاریخ ئې هم یو وی هغو ته ملت ویل کېږی او د ژبی یو والی هم د ملیت ارکان ټینګوی.

د یوه ملت عمومی صفات هغه دی چه د هغه ملت ټولی فرقی او ډلی پکښی شریکی او متحدی وی، او ټول خلق یوه مقصد ته متوجه کوی او فکری او ارادی وحدت پکښی پیدا کوی.

ګوستاولوبون وائی: ماته پخپل سیاحت کښی دا خبره ښخی ښکاره شوه چه هر ملت یو عقلی مزاج لری چه هغه لکه د هغوی تشریحی حواص ثابت او پایدار او له همدغه څخه د ملت افکار، معتقدات، فنون، انتظامات، او شعور پیدا کېږی.

د اجتماع پوهانو دا حقیقت ښخی منلی دی چه د یوه ملت ادبی او عقلی صفات د هغه ملت د تېر وخت خلاصه او د نیکو میراث دی او همدغه شی دی چه د یوه ملت روح او خط مشي ورڅخه تشکیلېږی.

لدېنه دا نتیجه اخستله کېږی چه یوه عمومی روح چه د ملت په ټولو افرادو کښی یو شعور او یو فکر پیدا کوی، او ټول افراد یوې خواته بیائي د یوه ملت په امتیاز او ښلوالی کښی لمړی مقام او زیات اهمیت لری، نو همدغه شی د ټولیو او جماعتونو د حرکت کلی ده، چه د افرادو مقدرات هم پکښی پټ پراته دی. د یوه ملت د وحدت او فکری یو والی دپاره ډېر سببونه موجود دی چه د ملت په روح کښی تاثیر لری:

اول دا چه فرد د جامعې په ډاد بعضی داسی کارو ته اقدام کوی چه په انفرادی حالت کښی ئې هېڅلکه نشی کولی، نو دا یو قوت او زړورتوب دی چه فرد ئې د جماعت په لمن کښی مومی، بله دا چه په انسانانو کښی لکه مقناطیسی کیفیت یو نفسی تاثیر شته چه ټول خلق یوه کار ته را کشوی او د حکایت په طور ئې یوه عمل ته وړاندی کوی، دوی پخپل ځان باندی یو قوت او باعث حس کوی مګر نه پوهېږی چه دا قوت له څه شی پیدا شوی دی، همدغه سبب دی چه په یوه فرد باندی د ده خپل ذاتی مصلحت باعث کېږی چه د جماعت د مصلحت دپاره ځان فدا کړی، نو فرد په اجتماعی حالت کښی بعضې داسی صفات پیدا کوی چه هغه د ده له انفرادی حالت سره ښخی مباینت لری، او دا د هغه نفسی تاثیر نتیجه او فایده ده.

ګوستاولوبون پخپل کتاب (سرتطور الامم) کښی وایی: چه په اول نظر سړی ته د یوه ملت د افرادو په صفاتو کښی اختلاف او مباینت معلومېږی مګر چه سړی ښه ځیر شی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهیږی چه ټول افراد په عمومی نفسی صفاتو کښی سره شریك دی او دغه نفسی صفات لکه هغه جسمی صفات چه دا ملت له بل ملت ځنی بېلوی ثابت او پایدار دی او دغه صفات پښت پر پښت په منظم ډول نوی کېږی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم باب

حکومت

د حکومت د پیدا کېدلو په کیفیت کښې د فلاسفه و نظریات مختلف دی. (هوبز انګلیسی) وایی:

چه انسان په اصل یو داسی مخلوق دی چه له هر څه ورته خپل ځان ګران او محبوب دی او هر کار د ځان د فایدې دپاره کوی، مګر سره لدې فطرتاً له ګوشه نیشنۍ او انزوا ځنی متنفر دی، نو هر کله چه بشری قبایل هر وخت سره په جګړه اخته وی، او قوی په ضعیف باندی تېر غامی کوی نو انسان مجبور شوی چه د خپلو همنوعانو یوې طایفې ته ځان نژدې کړی او تر سیوری لاندی ئې خپل حقوق وساتی، نو د همدې په اثر کښې حکومت پیدا شو چه یو جماعت د مشترك مفاد او غرض دپاره روان کړی.

ژان ژاك روسو وایی:

انسان فطرتاً مسعود دی او څومره چه بشری نوعه زیاتېږی هغومره د دې سعادت صفائی په خړوالی بدلېږی، نو هر کله چه انسان ته د حیات په لاره کښې هر راز موانع پېښېږی چه دی یوازی هغه له خپلی مخی نشی لری کولی، هرو مرو د اجتماع ضرورت حس کوی او مجبورېږی چه له جماعت سره د اتفاق عقد وکړی او هر فرد د خپلو حقوقو ساتنه اجتماعي هیئت ته وسپاری، نو بنا پدې نظریه یو عمومی مساوات ضرور دی او حاکمیت هم د حکومت د اجتماعی هیئت حق دی.

اصل حقیقت دا دی چه د حکومت منشا او نظریه یوه ده، او هر لیکونکی په یوه داسی قالب کښې اچولېده چه د ده له خواهش سره برابره ده او دی ئې پر خوا دی.

د دې نظریې اصل دا دی چه انسان له انفرادی حالت ځنی وتلی او له خپلو همنوعانو سره پدې متفق شوی دی، چه هر فرد د حکومت اجتماعی هیئت ته تابع وی او اجتماعی هیئت به هم د هر فرد حقوق او مصالح ساتی، د همدې په اثر کښی طبیعی قوانین په بشری قوانینو بدل شوه او په افرادو باندی د هیئت اجتماعی له خوا بعضی موجبات مقرر شوه، چه په عوض کښی ئې هیئت اجتماعی هم د افرادو حقوق پخپل ځان ومنل او د یوې معاهدې صورت ئې پیدا کړ چه له یوې خوا حقوق او له بلی خوا واجبات رد او بدل شویدی.

څه چه (هوبز) او (روسو) پدې موضوع کښی ویلی و، هغه ذکر شوه (لوك) خپله نظریه پداسی شان ښکاره کوی چه په اجتماعی هیئت کښی د دوی له خوا پاچا د اجتماعی ترون عاقد دی، چه د افرادو حقوق وساتی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضی کسان دی چه حکومت د خدای پاك له لوری ګڼی او وائی چه دا د نن ورځی حکومت د خدای د خلافت روستنی رنګ دی چه په مرور د زمان یی تحول موندلی دی.
بعضی وائی چه د حکومت منشا او مبدا قوت او غلبه ده.
نو د حکومت په باب کښی د هر چا نظریه مختلفه ده او هر چا یوه نظریه چه ده ته ښه ښکاره شویده خلقو ته ښوولې ده.
مګر صحیح او معقوله نظریه دا ده چه د پلار ګلوی سلطه او اقتدار د حکومت منشا او اساس دی چه وروسته تربنه، هر راز حکومتونه جوړ شوی دی.
نو هر ملت هغه شان حکومت قبول کړی دی چه هغه ئې د اوسېدونکو د تعداد، ثروت، او غرایزو سره موافقت او مناسبت لری ځکه چه اقلیمونه د حکومت په طرز کښی پوره دخل لری او وضعی قوانین هم له طبیعت او قومی عاداتو ځنی پیدا کېږی.
نو ویلی شو چه د تاریخی حکومت منشا د پلارګلوی سلطه ده چه وروسته د مشر توب په سلطه بدله شویده او ورو وروئې خپله دایره ارته کړېده او د طبیعی حکومت منشا د جماعتونو احتیاج او اړوالی دی یوه داسی اقتدار ته چه د بعضو تجاوزونو او تېرغامیو چه د نورو په حق باندی کېږی مخه ونیسی، او متجاوز خلق له تېری او تجاوزه را وګرزوی!

د حکومت وظیفه

پدې موضوع کښی بحث کوونکی مختلف نظریات لری، یوه ډله وایی چه فرد تر هغه وخته پوری ترقی نشی کولی ترڅو چه د حریت په میدان کښی په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې نه ښود شی، پدې صورت کښی نو فرد پخپله ذاتی ترقی کښی بې له خپل همته او خپل فکر او عمل ځنی په بل شی اعتماد نه کوی او ټول قوتونه ئې وده کوی.
د دې کسانو په نزد د حکومت وظیفه د وطن حمایت او د داخلی نظام او امنیت ساتنه ده چه د لښکر په لرلو او حاکمانو او قاضیانو په مقررولو باندی کېږی چه ضروری او لازمی قوانین وضع او معمول شی.
دا کسان وائی چه د دنیا نظام د تنازع للبقا – او بقای اصلح په اساس بنا دی او تجارب هم دا وائې چه باید فرد په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې ښودل شی.
مګر بعضی داسی کارونه شته چه که حکومت پکښی مداخله ونکړی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوستې انتظام، او اجباری تعلیم یا د اوسپنې لار – نو پوره فایده ورځنی نه اخستله کېږی.

ځکه چه دغه اعمال او کارونه چه د عمران او تمدن روح بلل کېږی که افرادو او شرکتونو ته پرېښودل شی نو د سیالۍ او همچشمۍ په اثر کښې له مصلحت او ضرورت ځنی زیات اجرا کېږی.

بله دا کوم وخت چه انسان پخپل خصوصی مصلحت مشغول شی نو د اطفالو او ضعیفانو حمایت او د فقیرانو معاونت ته نه ملتفت کېږی، نو ضرور ده چه حکومت په دغسی کارو کښې مداخلت وکړی.

ځنی خلق وایی چه فرد د نورو مرستی او ملګرتیا ته اړ دی او دغه مرسته بې له حکومت څخه د بل چا له لاسه په ښه شان پوره نه ده، نو باید حکومت ټول اقتصادی امور لکه صنایع او زراعتونه په خپل لاس کښې ونیسی، ځنی فیلسوفان لکه ټولسټوی بیا وایی: چه حکومت ته بیخې ضرورت نشته او د مال صرفول د حربې آلاتو او عسکری تنظیم دپاره له صحیح انسانیت سره منافی دی، دی وائې چه حکومت له فطرت او طبیعت ځنی مخالف یو شی دی او ملتونه هغه وخت انتهائی سعادت ته رسېږی چه حکومت بیخی د خلقو هېر شی.

دا درې مذهبه، هېڅ یو له افراط او تفریط ځنی خالی نه دی او همدغه سبب دی چه خلقو پوره نه دی غوره کړی او اکثرو مترقی ملتونو د خپل نظام اساس په معتدل ډول بنا کړی دی، او د حکومت مداخله ئې د افرادو په شئوناتو کښې څومره چه ضرور دی لکه:

د ضعیفانو حمایت، د شفاخانو جوړول، د کسبګرو د مصالحو دپاره قوانین وضع کول، د کرهڼې، تجارت، صنعت د لوړتیا وسایل ټولول، د حمل و نقل بری او بحری وسایل لکه: د اوسپنی لار، برېښنا، تلګراف، او د اخلاقو او دین ساتنه او داسی نور تهیه کول قبوله کړېده.

د ټولسټوی او فیلسوفانو فکر یو محض خیال دی چه عملی کېدی نشی ځکه چه ټول خلق لکه ټولسټوی فیلسوفان کېدی نشی چه هر سړی له ټګۍ، خیانت او شر ځنی ځان خلاص کړی شی او صحیح انسانیت په دنیا کښې وچلېږی.

دا هغه نظریات دی چه اجتماعیونو د حکومت د وظیفې په باب کښې ښکاره کړی او د حکومت د مداخلی حق یې د خلقو په شئونو کښې ښکاره کړیدی مګرهر حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانته له احتیاجه سره سم نصب العین او غایه لري چه د هغې په مقتضا کار کوي، او په هر ډول چه قوم او ملت لوړېږي، او وطن ودانېږي، لوړوي او ودانوي ئې!
د هر ملت سیاسي تربیت د افرادو په نفسیاتو او ذهنیت کښي پوره دخل لري او تعلیمات هم د همدغې تربیتې له مقتضی سره برابروي. کوم ملت چه د هیئت اجتماعي احترام لري د هغه ملت هر فرد ېې له یوه قوت او باعث ښخه د نورو د حریت احترام ساتي، او هېڅکله خپل حکومت ته د خوف په سترګه نه ګوري. بلکه د احترام او خلوص په نظر ورته ګوري ځکه چه هغه د سلطنت تاج عیناً د ملت تاج ګڼي چه پخپل لاس ئې د خپل مشر او پاچا په سر اینبي دی، نو دوی د دغه تاج او خپل قانون پوره احترام لري او همیشه ورته د محبت په سترګه ګوري.
هغه کسان چه د پردي حکومت تر لاس لاندي ژوند کوي هغوی ته د حکومت هر ږغ لکه آسماني ټکه داسي ښکاره کېږي او هر کار چه په حکومت پوري ربط لري ورځني ډېره کوي مګر د ملت د خواخوږي او خپل او ملي حکومت.ښه او سیاسي روزنه دغه راز اوهام محدود کوي او خلق پدې باندي پوهوي، چه هر فرد د حکومت په کارو کښي د معاونت حق لري او د حکومت اشخاص هم دغسي افراد دي لکه دا نور خلق چه د قانون په مقتضیٰ او د ملت په مرضا حکم کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حکومت په باب کښی د پخوانیو نظریه

ارسطو وائي که عدل او مساوات ورك او یا ضعیف وی څنګه به یو قوم د سعادت ژوندون وکړی؟ او څنګه به ټینګ جمعیتونه او واړه طوایف نهضت مونده کړی؟ نو د ده په نظریه باید په هر مملکت کښی عدل قایم وی او ټول کارونه د حکمت په مقتضا اجرا شی.

کونفوشیوس چینی وائی کوم حکومت چه پخپل مملکت کښی د عدل او کفائت له مخی حکم کوی هغه لکه د قطب ستوری داسی دی چه همیشه ځای په ځای وی او نور ستوری ئې پخوا کښی خپل ځایونه بدلوی او انتقال کوی.

ملك١[13] شیانغ وایی: د اسمان زوی یا امپراطور د مملکت د خیر او فایدې دپاره پیدا شوی او مملکت د امپراطور دپاره نه دی پیدا شوی.

په چین کښی دا متل دی چه د ملت محبت پیدا کړه مملکت به پیدا کړی، او که دغه محبت ورك کړې نو مملکت به درڅخه ورك شی.

له (سولون) یونانی څخه پوښتنه وشوه چه کوم مملکت د مدنیت لوړی درجی ته رسېدلی دی؟ هغه وویل هغه مملکت چه اهل ئې په ذلت کښی نه وی او ظلم پرې باندی نه کېږی.بلکه لا د یوه بل قوم په مظلومیت هم نشی راضی کېدی او ورسره داسی مرسته کوی لکه چه هغه ظلم عیناً په دوی کېږی.

له (کسری) ځنی پوښتنه وشوه چه کوم پادشاه ښه دی ده وویل: هغه پادشاه ښه دی چه د قهر او غضب په وخت کښی کریم وي، او پخپله وعده وفا کوی که څه هم لویه وعده وی. ارسطو طالیس ویلی کوم پادشاه چه عدل کوی هغه شجاعت یعنی لښکر ته نه محتاج کېږی.

د حکومت په باب کښی د پخوانیو مصریانو نظریه

د مصریانو له پخوا وخت ځنی (یعنی پخوا له اسلامه) دا رایه ده چه پادشاه پخپل حکومت او عدل چلولو کښی شوری ته محتاج دی، چه له خپل حکومت سره هر راز مرسته وکړی چه د همدی لامله علما او حکیمان او د رایی خاوندان د حکومت د امورو د ترتیبولو دپاره مقرر وی، او پخپل سیاست او د مشکلاتو په حلولو کښی په دوی اعتماد کوی.

کله به چه د مصریانو پادشاه مړ شو نو دوی به ئی مړی د قبر په څنګ کښی کښېښود، خطیبان، او د مجلس شوری اعضا به ودرېدل د ده په ټولو کارو به ئې تبصره کوله، د ده عدل یا ظلم خیر یا شر ټول صفات به یی بیانول پس له هغه به د ټول جمعیت رایه د ده

١[13] دا د چینایانو او جاپانیانو عقیده ده چه هغوی خپل امپراطور د اسمان زوی ګڼی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په باب کښې غوښتله کېده چه ایا دی په احترام او تعظیم ښخ شی او که په معمولی طور په قبر کښې کېښود شی.

دی پخوانی دود د پادشاهانو په ښه سلوك او عدل کولو کښی ډېر تاثیر درلود، او دوی یی مجبورل چه د اهل رایو په مشوره کار وکړی، د مصر په تاریخ کښی لیدل کېږی چه ډېر فرعونان د ظلم او بد روش په سبب د ملوکیت له القابو محروم شوی دی.

نو د مصر پخوانیو شوراؤ یو حقیقی صورت درلود او یوازی علما او حکیمان او دینی مشران به پکښی نه وو د اقلیمونو او سمتونو نوابان او مشران به هم پکښی شامل وو، چه لدی ټولو څخه به یو عمومی جمعیت تشکیل کېده چه په لویو او مهمو کارو کښی لکه: حرب یا صلح، د قوانینو اړول، د حاکمانو درول یا داسی نورو کارو کښی به دوی پرېکړه کوله څوك چه د مصر پخوانی سیاست او اجتماعی نظام ته مراجعت وکړی هغه ته به د مصر دغه څه مفاخر او معالی چه لری د تعجب وړ ښکاره نشی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکومت د اسلام په نظر کښی

اسلام د خپلو تعلیمونو د انتشار په مرسته په اجتماعیاتو، سیاسیاتو او مدنیتونو کښی ډېره غوره اغېزه کړېده، لکه چه تاریخ ئې هم په دلچسپی سره ذکر کوی.

مګر دلته زموږ غرض دا نه دی چه د اسلامی ملت د تحول سر بیان کړو یا د دوی په هغه صحیح او متین مدنیت چه تر نیمی دنیا پوری ورسېده، څه بحث وکړو، ځکه چه ډېرو انصاف لرونکو مؤرخینو شرقییونو او مستشرقینو دواړو ډلو دا موضوع ښه واضحه کړېده.

زموږ غرض یوازی همدغومره دی چه په اسلام کښی حکومت په کوم اساس ولاړ دی او کومو عواملو د اسلام مدنیت ته تراندلس او چین پوری لاره ورکړه.

په اسلام کښی د حکومت اساس په شوری او د مسلمانانو د جمعیت په رایه بنا دی، په اسلام کښی خلیفه لکه یو مقید پادشاه داسی دی او کوم قانون چه دی مقید کوی هغه د خدای کتاب او د رسول(ص) اقوال دی. په اسلام کښی خلافت په میراث له یوه ځنی بل ته نه نقل کېږی. چه له پلروځنی زامنو ته او له زامنو ځنی لمسیانو ته ورسېږی.

ځکه چه خلافت په عمومی انتخاب ټکل کېږی او د خدای او رسول په اطاعت او عدل ساتل کېږی لکه چه د خلیفه په حق کښی ویل شوی چه که له عدل او د خدای او رسول له اطاعت څخه یی بلی خواته میل وکړنو ولاړیی کړئ. او که د خپلو شهواتو په میدان کښی خپل جلب بیخی خوشی کړی نو معزول یی کړئ.

نو دا هغه اساسی قواعد دي چه اسلامی حکومت پری قایم دی او همدغه سبب دی چه ملت د حکومت په مقابل کښی ځان جاهل او بی خبر نه ګڼي. او هر فرد دا تصور کوی چه خلیفه هم بشر دی چه کله سهو کېږی او کله حق ته رسېږی نو باید هر مسلم او عالم حاکم ته نصیحت وکړی او ورته وویلی شی چه ته له عدل نه بل لور ته کوږ شوی یی.

د همدی لامله اجتهاد هم په مجتهدینو یعنو هغو اشاخاصو پوری خاص دی چه د عربی لغاتو له اصولو خبر وی او په دینی علومو کښی بصیرت لری او له قرآن کریم او احادیثو څخه احکام اېستلی او حق او باطل، صحیح او فاسد سره بېلولی شی، خلیفه ګانو ته د محض خلافت په سبب دا حق نه دی ورکړ شوی.

دغه راز عقاید چه په یوه قوم کښی راسخ او ټینګ شی هغه هېڅکله د هغه چا په مخ کښی چه دوی د حاکمیت دپاره غوره کړی خپل سر نه ټیتوی تر څو چه هغه د عدل پابند او د خدای او رسول تابع نه وی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه صورت کښې پاچا له خپل ملت سره داسې سلوك کوی لکه چه يو مهربان پلار ئې له خپلو زامنو سره کوی او ملت هم خليفه او پاچا ته د محبت او احترام په سترګه ګوری نه د خوف او ډار په سترګه.

دغه و د حکومت او ملت لنډ حال په اسلام کښې، وروسته چه عربی سلطه پراخه شوه او د اسلام لاس شام و عراق، فارس، مصر، طرابلس، تونس، الجزاير او د فرانسې جنوب غربی لور ته ورسېده نو فيلسوفان او علماءٔ د مملکت تنظيمی امورو او قوانينو وضع کولو ته توجه وکړه او د وزيرانو، مشرانو او ملکی او عسکری مامورينو وظايف ئې په داسې شان تعين کړه چه تر اوسه چا پکښې څه ندی ويلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملت د مشرانو صفات

پدې صفاتو کښې حکیمانو، سیاسیونو او اجتماعیونو ټولو بحث کړی او د مشرتوب دپاره ئې ډېر داسې شرطونه چه د ملت په نفع تمامېږی او مشرتوب ورباندې ګټل کېږی ښودلی دی.

پدې موضوع کښې کومه ښه رایه چه میدان ته راوتلې ده د ابونصر فارابی نظریه ده چه پخپل کتاب (ارأ اهل المدینة الفاضله) کښې ئې ښکاره کړېده، دی وایې چه د ملت دمشرانو دپاره دا صفات ضرور دی:

۱: د عضاوو پوره والې
۲: پوهه او سنجش
۳: د حافظې ښه والې
۴: زړه سوی او عاطفه
۵: فصاحت
۶: د زده کړی (عرفانی) شوق
۷: په شهواتو او خواهشاتو کښی اعتدال
۸: لوړ همتی (کبر النفس)
۹: له رښتیا او رښتیا ویونکو سره محبت لرل
۱۰:د دنیا متاع ته په کمه سترګه کتل
۱۱: له عدل او د عدل خاوندانو سره مینه
۱۲: د عزم او ارادې ټینګوالې

فاریابې د دې شرطونو له بیانه وروسته ویلې دې چه که د دې ټولو صفاتو خاوند پیدا نشې نو بیا د ریاست او مشر توب وړ هغه څوك دی‌چه پخپل شریعت ټینګ او ښه هوښیار وې او که دغه شرطونه په څو کسو کښې د تقسیم په ډول وی او دوی ټول پخپل منځکښې متحد کیږي نو دوی ټول باید مشران او رئیسان وی.

او هر کله که یو ښار له حکمت څخه حالی شي او دغه شرطونه په رئیسانو کښې مختل شي د هلاك معرض ګرزي.

ابن خلدون ویلی چه د دغه منصب وړ هغه څوك دی چه دا لاندینی څلور صفتونه لری:

۱: علم ۲: عدالت ۳: کفایت ۴: د حواسو سلامتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عربو په نزد د مملکت ارکان

د عربو سیاسیونو چه د خپل ملت اصلاح او انتظام، سعادت، امن او عدالت په نظر کښی نیولی، نو د مملکت دپاره ئې څلور رکنه مقرر کړیدی. چه هغه دا دی:
ټولواك -، رعیت -، عدل -، تدبیر -، چه دغه هر رکن ته په یوه خاصه نظر ګوری او بعضی ملحوظات پکښی لټوی.
علامه شهاب الدین چه په سیاسیاتو کښی یو پوه عالم و هغه ویلی دی چه ښه پاچا پر ځان حاکمیت لری او له بدو خواهشاتو ځنی خپل ځان ژغوری او بله دا چه د خپل مملکت له احواله خبر او پخپلو ظایفو کښی جدی وی، د همسایه ممالکو له احواله هم خبر وی او خپل سرحدونه هم په یوه قوی عسکر چه وسله او تو ښه او ذخایر ورسره زیات وی ټینګکو دی.
خپل عسکر او منصبداران ښه ساتی او پخپل ملك کښی هر راز مواد پیدا او تعمیرات زیاتوی او خپل رعیت داسی ګڼی لکه زامن او وروڼه، او هر کله ئې د لوړتیا، او سمون او بډایی او ښېګړو په فکر کښی وی!

رعیت

رعیت چه په څو قسمونو لکه: د کلو اوسېدونکی، د ښارو آبادوونکی، جنګ کوونکی، او علماء او پوهانو وېشل کېږی.
دا ټول له درې عنوانو لاندی راځی: اخیار او افاضل یعنی ښه او پوه خلق، اشرار او اراذل یعنی بدان او پایلاتی خلق، متوسطین یعنی منځنۍ ډله.
چه باید له هرې طبقې څخه کار واخستل شی یعنی له علما او پوهانو ځنی عرفانی او علمی خدمت، او له کسبګرو او زارعینو څخه اقتصادی خدمت وغوښتل شی او حربی اشخاص په عسکری امورو مشغول کړه شی، او هېڅوك وزګار پاتی نشی چه ټوله د ملت ډلی د وطن په خدمت بخت وی!
او د خپل حکومت سره په هره چاره کښی مرسته کوی!

عدل

پوهان پدې پوهېدلی دی چه د حکومت غرض د ظلم او تعدی ورکول او د عدل او مساوات قایمول دی، نو علامه شهاب الدین د عدل دپاره دا درې رکنه مقرر کړی:
۱: د لوی خدای حقوق ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲: انسانی حقوق یو له بله محافظه کول.

۳: د اسلافو او پخوانیو د حقوقو مراعات کول.

د دې درې قسموتر تفصيل لاندې د مملکت ټول امور داخلیږی او هر څه پکښی راځی، چه عمران او آبادی هم ضمناً د عدل تر عنوان لاندی داخلیږی.

عمرانات او ودانی

د مملکت ودانی دوې جنبې لری چه یوه زراعتی او بله تعمیری او ودانۍ جنبه ده!

د زراعت د ترقۍ او حمایت دپاره دا دوه شیه ضرور دی چه باید حکومت ورته توجه وکړی لکه د اوبو زیاتول، د لارو جوړول، د دهقانانو حمایت کول، په مالیه کې تخفیف کول، ترڅو چه دهقانان له زراعت څخه زړه توری نشی او بل کسب ته زړه ښه نکړی.

د ودانیو په جوړولو کښی باید د دې لاندی شرطو مراعات وشی.

۱:د ښوو اوبو زیاتوالی.

۲: د ځای ښه والی او د هوا اعتدال.

۳: د ارشو او لرګو نزدیوالی.

۴: د ځای موقعیت د امنیت په لحاظ.

برسېره پدې شرطونو څه نور شرطونه هم شته چه باید مراعات ئې وشی لکه: د کوڅو د خطونو معلومول د هر ډول بازار د پاره ځای ټاکل، د ضرورت په اندازه د علم او صنعت خاوندانو ته ځای ورکول او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدبیر او اداره

غرض له تدبیر د مملکت د امورو انتظام دی لکه: د وزارتو تشکیلول، د والیانو او حاکمانو ټاکل او وروسته لدېنه د قاضیانو او منصبدارانو تعینول، لیکن پدې ټولو کښی باید د مملکت د بهبود مراعات وشي مثلاً هر ځای ته داسی قاضی او مامور مقرر شی چه د وقار او تقوی لرونکی وی.

او برسېره پدې چه باید پوه او عالم وی د حکومت په ضروریاتو او د قضا په ادابو دی هم پوهېږی، په حکم کښی دی بیړه نه کوی، او ښه تحقیق دی کوی، نه دی هدیه قبلوی او نه دی د چا شفاعت ته غوږ نیسی، د حکومت مامور باید په قانون پابند، او د وطن محب او صادق او د ملت خواخوږی وی، خپل اغراض د حکومت په چارو ګډ نکړی، او له رشوت او خیانت څخه ځان وژغوری!

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library